

SVENSKT
GUDS-
TJÄNST-
LIV

*Årsbok för liturgi,
kyrkokonst, kyrkomusik
och homiletik*

ÅRGÅNG 34 / 1959

C W K GLEERUP BOKFÖRLAG / LUND

S V E N S K T G U D S T J Ä N S T L I V
 LAURENTIUS PETRI SÄLLSKAPETS ARSBOK

UNDER MEDVERKAN AV

INTENDENTEN BENGT CNATTINGIUS, LINKÖPING

SAMT SOM REPRESENTANT FÖR SÄLLSKAPET KYRKOSÅNGENS VÄNNER:

KOMMINISTERN RAGNAR STENBERG, LIDINGÖ.

UTGIVEN AV

KYRKOHERDEN EM. TEOL. DR. ARTHUR ADELL,

LUTHAGESPLANADEN 11, UPPSALA.

Red. adr.: Uppsala Exp. adr.: C W K Gleerup Bokförlag, Lund. Tel. 175 00. Postgiro 308 43

Pris: i bokhandeln eller direkt från förlaget kr. 5:—

Annonpris: 20 öre pr mm enkel spalt. Rabatt vid större annons.

Detta nummer innehåller:

Kyrkoherde A. Adell, Uppsala: "Mässans budskap". Lektor *Hilding Johansson*, Mariestad: Svensk liturgisk forskning. — Pastor *Ragnar Värmon*, Köpenhamn: Psalmerna i synagoggudstjänsten. — Kyrkoherde *Bengt Strömberg*, Paris: Röstånga kyrkas missale. — Lektor *Hilding Johansson*: Ett svenskt trolvningsformulär. — Komminister *Bengt Wahlström*, Fröskog: Den första rebellen mot Uppsala-psalmboken. — Recensioner. Svenskt körarbete 1958, Kyrklig skrud och prydnad 1958. — Kyrkosångens Vänner. Laurentius Petri Sällskapet.

LINDEGRENS ORGELBYGGERI

GÖTEBORG V

Postadress:

Kommendörsgatan 12

Bygger gedigna piporglar, alla system.

Telefoner:

Bostaden 14 26 38

Utför pietetsfullt allt i branschen.

Fabriken 14 93 38

Svenskt Gudstjänstliv

1959

Årgång 34

MALMÖ 1959
NYA LITOGRAFEN

12349

”Mässans budskap”

I sin doktorsavhandling, betitlad ”Mässans budskap”, tecknar Jacob Jacobsson bilden av den kristna mässans utveckling sålunda: fornkyrkans kristusbudskap övergick i högmedeltidens transsubstantiationslära. Reformationen innebar en återupptäckt och ett återuppväckande i mässan av kristusbudskapet.

I denna återupprättelse deltog också den svenska reformationen och kristusbudskapet befästes under 1500-talet fram till Johan III:s tid, då lokaliseringstankarna återkom och kristusbudskapet försvagades. Efter Uppsala möte restaurerades emellertid kristusbudskapet.

Här skall nu icke denna teckning av mässans utvecklingslinje närmare granskas. Med så mycket större intresse kan uppmärksamheten riktas på avhandlingens underrubrik: ”En studie i de fasta sångpartierna i svenska mässan under reformationstiden”. Förf. har nämligen på denna punkt gjort ett mycket omfattande arbete med att insamla och registrera, namnsätta och till tid och ort bestämma de ingalunda obetydliga rester av handskrifter, som föreligga från reformationsårhundradet intill förra hälften av 1600-talet. Hans arbete har på ett prisvärt sätt omfattat även de funna exemplaren av tryckta mässordningar från 1541 och de båda upplagorna av Liten sångbok, från 1540-talet och från 1553. I vad angår musiken äro dessa sångböcker att betrakta

som handskrifter, då de upptaga endast tryckta notlinjer med för hand inskrivna noter.

Förf. fullföljer det arbete som, för Sveriges vidkommande, utförts bl. a. av N. Fransén och i Finland av O. Schalin och I. Lagercrantz.

Värdefullast synes vara att förf. i så hög grad kunnat fastställa proveniens och tidpunkt för handskrifterna i fråga. Det blir därigenom möjligt att börja kartläggning av den liturgiskt-musikaliska utvecklingen inom vårt lands olika stift under denna intressanta period.

Förf. har också på ett berömvärt sätt detaljgranskat handskrifterna och därmed kunnat tillgodoföra den fortsatta forskningen åtskilligt av värde. Ett exempel må andragas. På s. 67 not 50 påpekar han att Arbogafragmentet från 1540-talet i pingstens laudamus gör ett tillägg i jämförelse med de tryckta mässordningarna vid ledet ”wij tacke tich for tijn stora äro”. Tillägget lyder ”oc herlighet”. Detaljen är värd uppmärksamhet, därför att just i detta led inom laudamus förelåg en särskild svårighet vid underläggandet av den svenska texten under den gamla musiken. Den latinska texten var avsevärt längre: ”Gratias agimus tibi propter magnam gloriam tuam”. Man tvingades här antingen till en oskön förkortning av den melodiska frasen eller att sammanföra flera noter till längre

melismer. Genom tillägget vann man en möjlighet att närmare anknyta till den gamla musiken. Av intresse vore att se huru detta har gjorts i Arbogafragmentet.

Såsom en av de viktigaste resultaten av undersökningen kan man betrakta dateringen av Een liten Songbook til at brukas i kyrkionne, folio. Den dateras här till tiden efter 1541 (s. 80, 205). Dateringen är värdefull inte minst ur den synpunkten att man sålunda redan vid denna tiden; vid utgivandet av Gustav Vasas bibel och samtidigt med att de stora kyrialena från Hög och Bjuråker kommo till, har arbetat med att få fram ett reducerat kyriale.

Förf. håller före att sångboken var avsedd att brukas i hela riket, inom alla dess stift (s. 205). Det är emellertid inte alldeles klart om förf. menar att sångboken var avsedd som textlig förlaga för hela landet och för att ange ett lämpligt antal serier som ett reducerat kyriale skulle innehålla, eller om sångboken skulle vara musikaliskt normerande på så sätt att alla stift skulle följa den uppsala-tradition, för vilken notlinjerna uppenbarligen voro avsedda.

Förf.:s undersökning visar otvetydigt att de olika stiften ha brukat sångboken, alla stift torde vara representerade, men också att man infört sina egna från medeltidskyrkan hämtade musikaliska traditioner till de fyra serierna och till det femte Kyrialternativet (s. 235). Var det detta man avsåg då man endast tryckte notlinjer utan noter, eller tvingades man av någon slags fattigdom att utesluta noterna?

Svaret beror av om reformatörerna an-

såg angelägnast att så snart som möjligt få *sjungen* svensk mässa eller att alla stift skulle påtvingas samma musikaliska tradition. Ville man det första så måste man låta präster och klockare få sjunga de nya svenska texterna på de insjungna melodierna. Ville man det senare så tarvades en omfattande omskolning av dessa och av djäknarna. Att biskoparna under sådana förhållanden skulle ha avstått från sin tidigare rätt att reglera musiken inom sina egna stift är knappast troligt. Utan noter på notlinjerna har sångboken uppenbarligen kunnat göra den reformatoriska huvudtanken den största tjänsten.

I varje fall har rikskyrkotänkan det i fråga om mässmusiken haft mycket svårt att slå igenom. Stiftstraditionerna levde kvar, vilket visas av de många handskrifterna in på 1600-talet, liksom också av att Liber cantus 1620, som väl var avsedd för rikskyrkan eftersom den utgavs Cum gratia & Privilegio Regiae Majestatis, redan 1623 efterföljdes av en ny Liber cantus avsedd för Växjö stift. Ännu Leimontinus 1675 har fem kyrien för Kalmar stift. Först med musiken till mässan i 1697 års koralbok kan man anta att stiftstraditionerna fick dödsstöten.

Förf. gör flerstädes gällande att reformationen rent principiellt intagit en kärvare hållning till musiken. Denna hållning kom att prägla också kyrialet. "Även det konservativa evangeliska Ordinarium missae måste i evangeliskt intresse avsevärt reduceras" (s. 71). Förf. gör alltså gällande att det förminskade kyrialet om fyra hela serier och ett femte kyrialternativ, som återfinnes i de båda upplagorna av Liten sångbok, skulle vara ut-

tryck för en evangelisk ståndpunkt. De större kyrialena i Hög, Bjuråker, S 113, Aspergesboken, alla från ett tidigt skede, med deras många serier, skulle vara bevis om eftersläpning av konservatism.

Inför denna tes torde man ha rätt att sätta ett frågetecken. Kan det inte tänkas andra orsaker till reduktionen? Bland annat ville man veta huru de musikaliska förhållandena gestaltade sig ute i församlingarna vid ingången av reformationstiden.

Vi ha de stora medeltida tryckta mis-salena och ett graduale och dessa upp-taga ett rikt register av gloriaintonationer, resp. kyrieserier. Men i vilken ut-sträckning har detta oerhört rika mate-rial kunnat komma till användning utan-för de rikast doterade domkyrkorna, stadskyrkorna och klosterkyrkorna? Hur klarade man sig i de fattigare sockenkyr-korna och ridkyrkorna? Där stod förvisso mycket blygsamma resurser till buds. Även om en ordinarius fanns till hands i kyrkan och visade prästen vad som bor-de utföras på de olika gudstjänstdagarna, så kan man inte vänta sig att allt detta har kommit till utförande på platser där det fanns kanske bara en präst och en klockare som svarade för gudstjänsten.

Ett bevis för att reduktioner faktiskt har förekommit, föreligger i Östra Ene-byboken, som är av största intresse i detta fall, därför att den kan dateras till år 1525. I denna sångbok, som till största delen omfattar anvisningar om musiken till tidegärdens propriemusik, finnas ock-så anvisningar för mässornas proprium, men endast för mässorna på juldagen, påskdagen, pingstdagen och Mikaelida-gen. Här meddelas introitus, gradual al-

leluja, *communio* och sekvens, d. v. s. all musik till högtidsdagarna, utom ordina-riet. För övriga helgdagar under kyrko-året lämnas inga anvisningar. Handskrif-ten är bevisligen avsedd för kören, efter-som alla de delar, som utfördes av kantor ensam, t. ex. *versus* i *responsorierna*, sak-nas. Ö. Enebyboken förutsätter sång av kören i mässorna endast på de stora hög-tidsdagarna. Det är säkerligen ingen till-fällighet att det är samma högtider, för vilka det reducerade kyrialet hade egna kyrieserier. Vid dessa dagar torde djäk-nar ha varit att tillgå som korister.

Nu kan man kanske förutsätta som en möjlighet att man redan under medelti-den förfarit med kyrialet på samma sätt som Ö. Enebyboken förfarit med pro-priet. För de mindre, fattigare kyrkorna kan man ha gjort ett urval av katedraler-nas rikare musikaliska resurser, som åter-fanns i stiftsgradualet.

Detta är nu endast ett antagande, som f. n. icke kan bevisas, men det torde vara minst lika sannolikt som förf.:s tes att det reducerade kyrialet var ett uttryck för en evangelisk princip.

Vad man vet är att från 1540-talet fö-religger en rad stora kyrialen, som om-fattar praktiskt taget hela det gamla ma-terialet. Dessa fortsätter alltså vad man kunde kalla ”katedralinjen”. Men samti-digt skapas ett reducerat kyriale för enk-lare förhållanden, törhända i anslutning till redan utbildad tradition. Att de stora kyrialena icke blevo tryckta och att de så vitt handskrifterna nu visa, tillhöra den tidigaste perioden bevisar näppeli-gen mera än att vid katedralerna klarade man sig med befintliga medeltida hand-skrifter resp. tryck. En *liten* sångbok där-

emot behövdes som hjälp till de många små kyrkorna.

Att arbetet med det reducerade kyriallet tidigt satte in visas av den Nordinska handskriften i UUB från tiden före 1541.

En annan intresseväckande punkt, som förf. ägnar uppmärksamhet är nyordningen i fråga om instiftelseorden, vilka enligt den tryckta mässordningen skulle sjungas omedelbart efter prefationen och som enligt förf. var oskiljaktigt förenade med prefationen (s. 172). Eftersom nu prefationen sjöngs ”måste givetvis instiftelseorden ha samma melodi som prefationen”. Redan de äldsta handskrifterna visa också att dessa båda moment sjungits på samma ton, den gamla tonus solemnis men med samma tuba i båda perioderna. Det samma gäller mässordningarna från 1541, där de tryckta notlinjerna över texten till prefation och instiftelseord regelmässigt försetts med denna musik.

Men i och med att de latinska prefationerna godtogs uppstod svårigheter vid utförandet. Prefationerna slutade med en uppmaning till lovsång, som förutsatte att Sanctus sjöngs omedelbart på prefationen före instiftelseorden. Redan omkring 1540 accepterades latinet i mässan genom Normans *Articuli ordinantiae*.

Norman anvisar också huru man skall förhålla sig härvid (*Tidskrift för teologi* 1892 s. 386). På prefationen, som måste vara skriftlig, följde Sanctus, därefter reciterades på svenska och ”*clara voce*” instiftelseorden. På vanlig ton (*more solito*) sjunges *Pater noster* och slutligen *Agnus Dei*.

Norman har sålunda konserverat de gamla prefationerna med åtföljande

Sanctus. Han har alltså icke ansett prefation och instiftelseord vara oskiljaktiga. Förf., som utförligt refererar *Articuli ordinantiae* (s. 76 f), har icke omnämnt Normans inställning på denna punkt.

Saken är emellertid av så mycket större intresse som Laurentius Petri i *De officijs* följer en liknande linje för den latinska mässan. *De officijs* dateras till 1568.

Liksom Norman anvisar ärkebiskopen att då prefationen sjunges på latin följes den av Sanctus, men — och här följer en för *De officijs* egenartad detalj — av Sanctus sjunges bara första delen. Sången avbrytes vid *Benedictus* och i stället infogas här instiftelseorden, på svenska, och efter dessa följer *Benedictus* och slutligen sjunges Herrens bön.

Detta visar ju att Normans bestämmelser i *Articuli ordinantiae* icke blev bestämmelser bara på papperet. Vid sidan om de anvisningar, som gavs i de tryckta mässordningarna måste man räkna med en därifrån avvikande praxis ute i församlingarna, framför allt i de stora kyrkorna.

Det citerade stället i *De officijs* observeras helt flyktigt av förf. (s. 89 not 44): ”När prefationen föredrages på latin, blir den inbördes ordningen mellan momenten något olika den i SM.” Däremot har förf. icke beaktat innebörden i anvisningen och att den strider emot tesen om de oskiljaktigt förenade momenten prefation-instiftelseorden.

I själva verket är denna passus påfallande. Först därför att här ges högst auktoritativa anvisningar om gudstjänsternas utförande och de visar att inte ens ärke-

biskopen höll mässans tryckta anvisningar för absolut bindande. De äro så mycket intressantare som de visa vad som varit praxis inom ärkestiftet, under Laurentius Petris arkiepiskopat. De officijs anses vara en lärobok för prästerna och de blivande prästerna där. Icke heller Laurentius Petri håller på oskiljaktigheten prefation-instiftelseord.

Nu bör man också hålla anvisningarna i Articuli ordinantiae och i De officijs i minne för att få ett rätt perspektiv på den egenartade utformning av detta komplex, som återfinnes i Liturgien tio år efter De officijs. Där har, som förf. påpekar, flera av de gamla prefationerna upptagits på latin — och detta var ju intet nytt — men därjämte hade de översatts till svenska och märkligast, vilket flyktigt omnämnes av förf. (s. 117 och 118 not 27) är att instiftelseorden inbakats i prefationen, som mynnar ut i Sanctus. Här ansluter Liturgien närmare till Sv. M. 1531. Den kortare formen av prefationen får sålunda följande utseende: ”Sannerliga är thet tilbörligit rett och saligt / at wij altidh och alstädes tacke och loffue tig / helige Herre / alzmechtige Fader euige Gud / genom Jesum Christum vår Herra. Huilken på thet wij hans welgerningar alrigh förgäta skulle / om natten tå han förrådder wart hölt en natuurd i huilkom han togh brödet j sina helga och werdiga hender. . . . Thet görer så offta j här aff dricken / til mijn åminnelse. Therfore genom samma tin Son Jesum Christum vår Herra / titt maiestet loffua alle änglar / tilbidie all Herskap . . . Mz huilca wij bidie / at tu werdigas anamma våra röst / medh een ödmiuk bekenneelse / så säyandes. He-

ligh / heligh / heligh / . . .”. Här följer hela Sanctus med Benedictus.

Det är tydligt att det går en linje från Articuli ordinantiae (c:a 1540) över De officijs 1568 till Liturgien 1578. Och den återspeglar kyrkolivet i församlingarna (stadsförsamlingarna?) vid sidan om de tryckta mässordningarna. På olika sätt har man sökt lösa problemet med sammanbindandet av den latinska prefationen och Sanctus. Det märkliga är närmast att man fortsatt med detta arbete, trots att under tiden inga mässordningar upptar latinsk prefation.

Inför liturgiens ordning av komplexet kunde man önskat att förf. gjort sig några frågor: Följer liturgien någon utländsk förebild eller är den en egen skapelse?

I fråga om prefationstonerna har förf. konstaterat att handskrifterna, liksom i fråga om musiken till ordinariet, visar att man följt de olika stiftstraditionerna. Också i detta stycke har det varit angeläget att man (i landsförsamlingarna?) genomförde *sjungen* svensk mässa. Det var ju lättast då präst och klockare kunde bruka de insjungna melodierna. Detta bör ha varit angelägnare än att få en musikalisk enhetlig tradition inom alla stift.

Men på två punkter tyckes förf. ha kunnat konstatera en rikssvensk enighet:

1. När mässa sjöngs på svenska och prefatio och instiftelseord följde varandra så har de senare reciterats på samma ton som prefationen och

2. Fader vår reciteras icke längre på sin egen medeltida ton enligt missalena, utan på prefationstonen.

Redan de tidigaste handskrifterna iakttaga detta samstämmigt. Så t. ex. Asper-

geshandskriften, som får dateras till tiden mellan 1536 och 1538. Och så vitt av förf.:s redovisning framgår är detta genomgående utmärkande för alla stift. Detta är så mycket mera uppseendeväckande i vad det gäller Fader vår, som man näppeligen kunde utesluta den gamla Fader-vårs-tonen såsom mindre evangelisk än t. ex. prefationstonen. (Möjligen kan ordalagen i Articuli ordinantiae ”more solito” ange att Norman tänkt sig att man skulle bruka de gamla Fader-vår-tonerna.)

Kan den rikskyrkliga enigheten på denna punkt tänkas vara ett resultat av överläggningar vid det bekanta ”kyrkomötet” 1536? Detta skulle innebära att biskoparna vid detta tillfälle diskuterat mässans utförande och, om man får sluta av den faktiska utvecklingen, givit de olika stiftet fritt att handla med musiken till ordinariet efter vad som var skick och sed, men att man kommit överens om huru man skulle förfara med den nya kombinationen prefationen-instiftelseorden och därvid inneslutit Fader vår. På något sätt måste denna överensstämmelse mellan de olika stiftet förklaras, en överensstämmelse, som saknar motsvarighet i fråga om den övriga mässmusiken.

Förf. påpekar (s. 172) att i handskrifterna och senare i trycken med handskrivna noter har man endast upptagit cantus sollemnis för prefationerna, men att tonus ferialis, som enligt hans mening bättre bort svara mot reformatorens intentioner, konsekvent undvikits (s. 179).

Att tonus sollemnis upptogs i mässordningarna för mässan d. v. s. för söndagens högmässa, är naturligt. Man fort-

satte bara det som var praxis vid reformationstidens ingång.

Däremot har tonus ferialis icke undvikits. Detta framgår av Höghandskriften (s. 70 ff), som meddelar brudmässans prefation, vilken skulle brukas av prästen när ”brudan och brudgommen stå undher pellet”. Här förekommer tonus ferialis, och vad mera är med växlande tuba på c och h. I tonus sollemnis har man som nämnts däremot samma tuba i båda perioderna på c, vartill kontinentala förebilder finnas.

Man har synbarligen knappast haft några evangeliska invändningar mot tonus ferialis. I brudmässan levde den f. ö. kvar, såsom framgår av tillägget till Keyzers koralbok av år 1701.

Beträffande sanctustropen Tibi laus, vilken ligger till grund för vår nuvarande psalm 199, påvisar förf. att den tidigt förekommer i vissa reformationshandskrifter, trots att reformatörerna voro restriktiva emot sådana troper (s. 62 ff). I synnerhet borde de ju ha varit kritiska på denna trop, då den hörde samman med det sanctus, vilket brukades vid Kristi lekamens fest. Härtill säger förf.: ”Det är emellertid belysande att denna trop tidigt frigjordes från Sanctus och fick karaktären av självständig kyrkovisa” (s. 62).

Nu levde alltså tropen kvar, vilket bäst visas av de många handskrifter, som citera den med svensk text, liksom att dess text trycktes i Liten sångbok och med noter i Liber cantus 1620 och 1623. Orsaken härtill kan vara att den kyrieserie, som anvisades för trefaldighetstiden, och vari tropen ingick, tillika brukades vid brudmässor, enligt anvisningen i Hög-

handskriften. Liksom de ärbara brudarna inte ville undvara kyrkans brudkrona, vilken Gustav Vasa tvingades att unna församlingarna tillbaka, så ville de nog ha en rätt mässa, och till den hörde detta sanctus med den lättfattliga och tilltalande sanctustrophen.

Men kan verkligen den frigjorda troppen betecknas som en självständig kyrkovisa? Den förekommer under hela 1500-talet i de liturgiska sångsamlingarna, men dess text meddelas icke ibland kyrkovisorna. Såvitt jag har kunnat finna upptages den där först år 1695. Den torde icke ha betraktats som kyrkovisa utan som en liturgisk sång.

Jacobssons avhandling rymmer ett mycket omfattande material, och utgör en stimulerande läsning. Den kastar nytt ljus över utvecklingen under det svenska reformationsårhundradet och sätter ofta läsarens tankar i rörelse. Det bör ju en god avhandling göra.

Arthur Adell

Jacob Jacobsson: Mässans budskap. En studie i de fasta sångpartierna i svenska mässan under reformationstiden. (Gleerups förlag, Lund 1958. 291 s. 20: — kr.)

Svensk liturgisk forskning

Svensk liturghistoria har de båda senaste åren kunnat glädja sig åt nya värdefulla bidrag. Detta gäller icke minst medeltiden, där förut okända områden tagits upp till behandling. Några av de arbeten, som här nedan komma att anmälas, behandla — förutom medeltiden — även reformationstidevarvet. Dessa författare har härigenom på ett värdefullt sätt kunnat liturgiskt analysera det viktiga mötet mellan medeltida tradition och reformatoreernas läror.

Docenten *Ulf Björkmans* gradualavhandling "Stilla veckan i gudstjänst och fromhetsliv. Med särskild hänsyn till svensk tradition" är icke endast en innehållsrik och välskriven framställning utan bjuder också mycket nytt ur metodisk synpunkt. Författaren har nämligen gjort långa dogmatisk-liturgiska utredningar, varigenom de många delvis egenartade liturgiska ceremonierna blivit inplacerade i sitt rätta allmän-teologiska sammanhang.

Under medeltiden föreligger stundom en spänning mellan den fromhet, som avspeglar sig i officiella handböcker, och den mera djärvt utbyggda utomliturgiska traditionen. Författaren har framgångsrikt utnyttjat den senare, något som varit särskilt värdefullt just beträffande Stilla veckan med dess rikt utvecklade ceremonier och fromhetsövningar. Ovan nämnda spänning är för övrigt en utom-

ordentlig intressant företeelse. Atskilliga medeltida moment, som genom Olavus och Laurentius Petris verksamhet tillvidare undanträngdes och tvingades föra en "underjordisk" tillvaro utanför den officiella liturgien, återfinnas nämligen i andakts- och bönböcker och vinna under 1600-talet i styrka.

Mera sällan blir klosterliturgierna utnyttjade av svenska forskare. Björkmans framställning utgör dock ett undantag. Det relativt rika källmaterialet från Vadstena kloster intar en framskjuten plats i författarens arbete. Vidare har författaren utnyttjat den konsthistoriska forskningens landvinningar och därigenom än en gång bekräftat det intima sambandet mellan liturgi och konst.

Författaren inleder sin framställning med quadragesimaltiden, påskens förberedelse-tid, som karakteriserades av botstämning och fasta. Som en särskild förelöpare till Stilla veckan framträder veckan före dominica palmarum, då passionsmotivet alltmera börjar dominera liturgien. Författaren framställning koncentrerar sig kring triduum sacrum, skärtorsdagen (med fottvagningsceremonien och bordsläsningar, långfredagen med hyllning för korset, missa praesanctificatorum och Kristi begravning samt påsk-afton med sina många benediktationer. Påskafton var det medeltida kyrkoårets ur liturgisk synpunkt rikaste dag.

Beträffande författarens källmaterial, som bl. a. utgöres av handskrifter från olika svenska bibliotek, skulle man önskat att mera energi nedlagts på datering och proveniensbestämning. För liturgi-historien måste härvid samma stränga krav ställas som på varje annan historisk vetenskap. Flera gånger använder författaren förut icke använda handskrifter, och just i sådana fall hade en närmare presentation varit synnerligen önskvärd. Däremot har författaren mycket noga läst sina handskrifter och svårare felläsningar och slarvfel äro sällsynta, vilket är oerhört betydelsefullt i en avhandling, som rör sig med så mycket otryckt material som denna.

Stilla veckan karakteriseras givetvis av passionsmotivet, men uppståndelsetanken anteciperas även. Måhända kunde detta uppståndelsemotiv ytterligare ha analyserats. Redan de gamla liturgikerna talade om en tudelning av uppståndelsetanken, nämligen Kristi uppståndelse och den individuella uppståndelsen som en följd av Kristi seger över döden. Detta dubbla motiv kommer särskilt tydligt fram i påskaftonens ljusvigning med dess många symboler.

Av helt annan typ är docenten *Sven Helanders* gradualavhandling "Ordinarium Lincopensis c:a 1400 och dess liturgiska förebilder", vilken består av en textedition med kommentarer. Ordinarium är den av romerska kyrkans liturgiska böcker, som har varit minst känd. Ordinarierna uppstodo på 1200-talet, då domkyrkornas liturgiska tradition kodifierades och blev normgivande för hela stiftet. I flera fall har detta dock endast blivit ett ideal. Gång på gång måste stifts-

synoden inskräpa kravet på liturgisk uniformitet i stiftet.

En ordinarium innehåller allmänna föreskrifter för den medeltida liturgien men mera sällan direkta formulär. Mycket ofta hänvisas i de liturgiska formulären till ordinariums eller processionalets rubriker. För de flesta svenska stift är dock intet ordinarium känt, varför hänvisningen kommer att hänga i luften. Avsaknad av ordinarium gör sig särskilt kännbar vid en behandling av medeltida feriationsgrader, translation, konkurrens och ockurrens.

Denna brist gör att författarens utgåva fyller ett mycket stort behov. Från svenska medeltidskyrkan föreligger endast tvenne bevarade ordinarier, nämligen handskrifterna RA Skoklostersamlingen nr 24:to och C 428 i UUB. Det är den förstnämnda, som Helander har behandlat. Ingen av dessa handskrifter är nyupptäckta, men de ha icke tidigare blivit föremål för någon egentlig undersökning.

Ett viktigt problem för författaren är givetvis ordinariums datering och proveniensbestämning. Enligt förordet överlämnades handboken till Vadstena kloster av linköpingsbiskopen Nicolaus Hermann i år 1384. Därmed borde dateringen redan vara gjord, men problemet kompliceras genom förekomsten av Birgittas kanonisationsfest (7/10). Då Birgitta helgonförklarades först 1391, är en datering till 1384 omöjlig. Vidare dog Nicolaus Hermann den 2/5 1391, under det kanonisationen ägde rum den 7-8/10 samma år, varför biskopen överhuvud icke kan ha överlämnat ordinarium. Fakultetsopponenten framförde härvid en lösning, vilken synes recensenten vara den enda

tänkbara. Ordinariet har verkligen överlämnats år 1384 men efter 1391 har gjorts vissa marginalanteckningar — däribland Birgittas dag —, varefter handskriften skrivits om och anteckningarna i kanten infogats i texten. Det är denna avskrift, som föreligger i författarens utgåva. Vid avskrivningen har originalets årtal 1384 fått stå kvar i förordet, vilket förklarar divergensen mellan förord och den verkliga åldern.

Enligt författaren återger ordinarius liturgien vid domkyrkan i Linköping. Därmed bekräftas på nytt, att Vadstena kloster följt ritus vid sin domkyrka. Beträffande tidegården fanns däremot vissa tillåtna undantag. Författaren har icke kunnat finna, att någon bearbetning gjorts i Vadstena.

Författaren har nedlagt stor möda på utredningen av förebilderna till ordinariet. Ritus lincopensis har i stor utsträckning påverkats av lundensisk tradition, vilken i sin tur bygger på nordtysk liturgi med påtagbara västeuropeiska inslag. Förbindelsen med Tyskland, som redan tidigare varit känd bl. a. genom förekomsten av den typiskt tyska *Benedictio herbarum in assumptione Marie* i linköpingsbreviarier, blir nu bekräftad och ytterligare underbyggd. Även ett dominikanskt inflytande är iakttagbart. Liksom andra liturgiska dokument från den svenska medeltidskyrkan är ordinariet således att likna vid en säregen vävnad, där materialet både är av olika ålder och har hämtats från skilda håll.

Utgivandet av texter är en nödvändig förutsättning för framgångsrik liturgi-historisk forskning. Då författarens edition dessutom är omsorgsfullt gjord och

handbokens art unik, fyller den nu recenserade avhandlingen ett verkligt behov.

Om kyrklig konst fått lämna viktiga bidrag till det ovannämnda arbetet om Stilla veckan, så gäller detta i ännu högre grad *Bengt Ingmar Kilströms* avhandling "Den kateketiska undervisningen i Sverige under medeltiden". Ehuru detta arbete tillhör kateketiken, berör den så viktiga områden av liturgien, att den bör omnämnas i detta sammanhang.

I inledningen tecknar författaren undervisningens utveckling från urkyrkan till högmedeltiden. Redan på 100-talet utbildades en bestämd ordning för dopkandidaternas undervisning i kristen tro och moral, koncentrerad kring den apostoliska trosbekännelsen och Fader vår. När barndop blev det normala dopsättet, övertogo föräldrar och faddrar ansvaret såsom trosgaranter och troslärare. Grundelementen förblevo tron och Herrens bön, och kyrkan sökte förmå lekmännen att lära sig detta minimum av kristen tro. Till dessa element fogades senare änglahälsningen Ave Maria samt undervisning i samband med bikten.

Efter denna måhända något för långa inledning tar författaren upp de tre huvudlinjerna i den medeltida kateketiken, nämligen lekmännens kateketiska funktion, offentlig undervisning och biktundervisning. Även i Norden har man framhållit lekmännens medverkan i undervisningen. Faddrarnas medverkan i dopakten undersökes utifrån de senmedeltida dopformulären. Måhända hade det lönat sig, att även undersöka äldre nordisk praxis i de i Köpenhamn bevarade norska och danska manualerna från 1100–1200-talen, förtecknade bl. a. av Jörgensen.

Även för Åbo stift finns det betydligt äldre dopformulär än det 1522 tryckta manualet (i Helsingfors universitetsbibliotek). Även kyrkorättsliga dokument, sakramentstraktat och predikningar visa faddrarnas ansvar för undervisningen.

Vid undersökningen av kateketiska texter i liturgiska tryck använder författaren bl. a. en agenda, tryckt i Strassburg omkr. 1500, samt ytterligare en med samma tryckangivelse (s. 88 f.) Det bör här framhållas, att enligt moderna inkunabelkännare (ex. John Lenhart) är Gesamtkatalog 456 och 459 a identiska eller samma upplaga med delvariation. Enligt Franz och Young kom denna agenda i omtryck åren 1508, 1513 och 1518.

Vid den årligen återkommande bikten förhördes församlingsborna på tron och Herrens bön, senare även Ave Maria. Den utgående medeltiden kännetecknades av en rikedom på kategorier för biktundervisningen. Författaren ställer så in undervisningen under frälsningens synpunkt. Utgångspunkten är människans fall och sedan följer återupprättelse och återvinnande av Gudsligheten. Författaren ger här en översikt av några medeltida system.

I och med kapitel 5 kommer den kyrkliga konsten in. Författaren inventerar bevarade avbildningar i samband med tron (ex. apostlarna med språkband), Fader vår och Ave Maria (ex. bebådelsemotiv). Författaren går också igenom, huru de sju huvudsynderna behandlats inom förkunnelsen och i konsten. Andra liknande kategorier äro de onda handlingar, som förorsakas av de fem sinnena, de sex synderna mot den Helige an-

de, de tolv förbannade synderna etc. Men även de uppbyggande elementen behandlas, såsom Andens sju gåvor och de åtta saligheterna.

På flera ställen har författaren betonat kampmotivets betydelse i det medeltida fromhetslivet. Måhända kunde detta motiv ha satts in i ett ännu större sammanhang. Inom nästan alla delar av den vittförgrenade medeltida liturgien är det demonologien, som ligger bakom och som ytterst motiverar exorcismer, besvärjelser, abrenuntiationer och benediktationer. Kampen orsakas av demonernas makt, och det är väl känt att icke ens reformationen förmådde bryta denna uppfattning.

Intressant och värdefull är författarens framställning av den under medeltiden tilltagande kategoribildningen. En utökning av moment, en kumuleringstendens, är ju för övrigt något utmärkande för allt senmedeltida fromhetsliv. Man kommer osökt att tänka på utökningen av antalet sakramentalier, antalet kroppsdelar, som smordes i sista smörjelsen etc. Bakom ligger givetvis en meritorisk tendens.

Måhända skulle man önskat, att författaren stundom mera noggrant hade daterat och proveniensbestämt sitt källmaterial. Detta gäller framför allt sådana handskrifter, som nu användas för första gången. Som exempel kan man peka på C 28 i UUB. Då detta dokument är ett samlingsband, är en närmare presentation särskilt nödvändig. Författaren meddelar endast en datering från ett explicit inuti handskriften. Men ett samlingsband tarvar säkert en noggrannare daterings-teknik.

Det har ovan framhållits, att publice-

ring av handskrifter är en nödvändig förutsättning för framgångsrik jämförande liturgiforskning. Därjämte har man alltmåra fått upp ögonen för värdet av nyutgivning av sällsynta liturgiska inkunabeltryck. I vissa avseenden har vårt land varit väl tillgodosett. Samtliga manualetryck finnas tillgängliga i modernt tryck (åbo- och linköpingsmanualet samt manualedelarna av skarabreviarier av Joseph Freisen; uppsalamanalet av Isak Collijn). Något pontifikalettryck fanns icke inom provincia Upsalensis, men tvenne bevarade handskrifter äro utgivna av Bengt Strömberg. Ett av de nordiska missalettrycken finns numera tillgängligt i en faksimilereproduktion, nämligen *Missale lundense 1514*.

Sämst ställda ha brevarierna varit. Hitintills ha samtliga svenska brevriarier varit svåråtkomliga. Denna brist är numera till stor del avhjälp genom nytrycket av *Breviarium Lincopense 1493*, varav sista bandet kom 1958. Utgivaren är framlidne kyrkoherden, teol. lic. *Knut Peters*.

Detta vårt första nya brevarietryck är värdefullt ur många synpunkter. Först och främst är brevariariet den mest komplicerade av den medeltida kyrkans liturgiska böcker, och vanligtvis är det svårt att hitta i och få en översikt av innehållet i de gamla inkunabeltrycken. Detta visar sig också däri, att ingen forskare har varit hågad att prestera någon större undersökning av de svenska brevarierna. Man får hoppas, att det mera lättillgängliga nytrycket skall stimulera till ingående studium av denna intressanta handbok.

Vid utgivning av gamla texter kan man

antingen återge originaldokumentet exakt lika eller lätt modernisera innehållet genom bruk av stora bokstäver och mera tidsenlig interpunktion. Utgivaren har valt det förra alternativet, och skäl skulle nog kunna anföras både för och emot ett sådant förfaringsätt. Med hänsyn till omfånget är arbetet väl korrekturläst, och listan över corrigenda (del IV: 2) är förvånansvärt kort.

Även om utgåvan såsom sådan kommer att bli till stor nytta, synes — enligt recensenten — det största värdet ligga i det omfångsrika registret, som är nytt och icke finns med i originaltrycket. Registret är uppgjort av pastor Karl-Erik Wallin, vilken som hjälp haft den främsta auktoritet som för närvarande står att uppbringa, nämligen Abt-Herwegen-Institut vid det berömda klostret Maria Laach i Tyskland.

För första gången ges nu en översikt över innehållet i ett svenskt brevariarium. Genom registret indelas brevariariets innehåll i olika delar. Då ett medeltida brevariarium brukar innehålla ungefär 2 000 antifoner, så förstår man, att en dylik översikt är väl motiverad. Emedan en antifon vanligtvis förekommer på olika ställen, kan man endast få en översikt genom ett välgjort register. Av detta framgår också sådana viktiga saker som *distributio psalmodum*, bibelanvändningen samt förekomsten av patres i tidegårdens läsningar. Av registren framgår huru bibelinspirerad den medeltida tidegården verkligen var. Också i vårt land har man sökt upprätthålla det gamla kravet, att psaltaren skulle genomgå en gång per vecka. Av stort värde är också registret över bibliiciteten i antifonerna.

Genom detta register ges nu större möjlighet till jämförande breviarieforskning, och det är en sådan som hitintills har saknats i vårt land. Större möjlighet ges också att jämföra det medeltida breviariet med de många musikhandskrifter, som användes under reformationstidevarvet och som mer eller mindre gå tillbaka till den medeltida traditionen.

Hilding Johansson

Ulf Björkman, Stilla veckan i gudstjänst och fromhetsliv. Med särskild hänsyn till svensk tra-

dition. Ak. avh. Bibliotheca theologiae practicae. 2. Lund 1957. Gleerups. 388 s. Kr. 20: —.

Sven Helander, Ordinarius Lincopensis c:a 1400 och dess liturgiska förebilder. Ak. avh. Bibliotheca theologiae practicae. 4. Uppsala 1957. Gleerups. 453 s. Kr. 21: —.

Bengt Ingmar Kilstrom, Den kateketiska undervisningen i Sverige under medeltiden. Ak. avh. Bibliotheca theologiae practicae. 8. Uppsala 1958. Gleerups. 342 s. Kr. 20: —.

Breviarium Lincopense. Utg. av Knut Peters. Laurentius Petri sällskapets urkundsserie. V: 1—V: 4: 2. Lund 1950—58. Distribueras genom Laurentius Petri sällskapets försorg, adr. Box 427, Burträsk. Kr. 105: —.

Psalmerna i synagoggudstjänsten och i tidegården

Det är ofta påpekat, att synagogans gudstjänst varit en förebild för den kristna församlingens gudstjänst, och att man kan spåra överensstämmelser dem emellan. Här följer en jämförelse mellan de dagliga synagoggudstjänsterna morgon och afton och kyrkans dagliga gudstjänster enligt tidegården. Min kunskap om synagoggudstjänsten hämtar jag ur dr Hedegårds avhandling "Seder R. Amram Gaon" och prof. Odebergs sammanfattning av synagoggudstjänstens huvudpartier i "Kristus och Skriften". Min kunskap om tidegården hämtar jag ur kyrkoherde Knut Peters' avhandling "Den gregorianska sången", hans skrift "Tidegård" samt hans utgåva av ett medeltida svenskt breviarium, "Breviarium Linco-pense". Då jag inte haft möjlighet att följa tidegårdens historia alltsedan den urkristna tiden, utgår jag från den gestalt som tidegården erhöll i västerlandet i tidig medeltid och behöll medeltiden igenom och som den i romerska kyrkan i stort sett bibehållit intill denna dag. Denna utformning av tidegården kallar jag för "den klassiska".

Synagogans morgonbön börjar, efter inledande böner av mera privat karaktär, med Pesuké de Zimrá, Passages of Song. Den består av först några enstaka bibelverser, valda ur olika psalmer och andra texter, därefter psalmerna 145–150. Hedegård anför i detta sammanhang med

instämmande några forskare, som har följande teori. "Det är möjligt att i gammal (som i modern) tid fromma själar reciterade hela Psaltaren dagligen. Abrahams menar att den samling bibelverser, som förgår psalmerna 145–150, är en reminiscens av eller ett substitut för en gammal sed av detta slag. Kohler menar att särskilt femte boken av Psaltaren synes ha reciterats av vissa fromma varje morgon. I senare tid har endast de sista fem psalmerna reciterats dagligen tidigt på morgonen, och förutom dessa reciterades i morgongudstjänsten andra psalmer eller "psalmverser", kallade Pesuké de Zimrá, som ett substitut för hela Psaltaren." (Hedegård sid. 32, 33.)

Beträffande ytterligare användning av Psaltarpsalmer i morgongudstjänsten kan jag erinra om att en botpsalm är införd som Tachanunim i prof. Odebergs sammanfattning av synagoggudstjänsten, och att den till varje särskild veckodag hörande psalmen reciterades i gudstjänstens slut, efter Kedussá de Sidrá (Hedegård sid. 133 f.).

Även i aftongudstjänsten förekom det att psalmen 145 reciterades (Hedegård sid. 158, jfr sid. 33 och 185 f). För bönen före insomnandet, slutligen, skall redogöras i samband med Kompletoriet.

Vi går nu över till den kyrkliga gudstjänsten. Från fornkyrkan (liksom från den senare kyrkohistorien) har vi exem-

pel på att man reciterade hela Psaltaren dagligen (se Peter F. Anson: *The Call of the Cloister*, London 1955, sid. 10). Men den klassiska anordningen blev att psaltarpsalmerna fördelades på en vecka, dock så att vissa psalmer upprepades varje dag. Varje tidebön är i grova drag uppbyggd så att den liksom synagoggudstjänsten börjar med Passages of Song, bestående av tre eller flera psalmer. Därefter följer bibelläsning, en nytestamentlig lovsång samt böner. I den långa morgongudstjänsten Matutin-Laudes kan antalet psalmer uppgå till mellan 20 och 30, men denna stora psalmavdelning avslutas varje dag med psalm 148, 149, 150. Dessa tre sista dagligen reciterade lovpsalmer med deras över 20 gånger upprepade maning "Laudate" präglar till den grad senare delen av morgongudstjänsten, att de givit den dess namn Laudes. I Matutin-Laudes är alltså det dagliga reciterandet av Hallelujapsalmerna förenat med en strävan att recitera hela Psaltaren.

Psalmerna fördelades på veckans gudstjänster på följande sätt. Psalmerna 1-109 fördelades på de olika veckodagarnas morgongudstjänster, så att söndagen fick psalm 1-25, måndagen 26-37 o. s. v. Psalm 110-147 fördelades på liknande sätt på vesprarna. Denna ordning brytes av enstaka undantag. Sålunda har varje Laudes särskilt utvalda psalmer. Varje dag läses i Laudes botpsalmen 51, vilket bildar en viss analogi till synagogans tchanunim.

Beträffande den till varje särskild veckodag knutna psalmen återfinner vi i lördagens Laudes psalmen 92, som i Bibeln och synagoggudstjänsten betecknas som

en "sång för sabbatsdagen". I söndagens morgonbön återfinnes psalm 24, som även i synagogans gudstjänst förknippas med första veckodagen. I detta sammanhang kan nämnas att tidegården använder de bibliska namnen på veckans dagar. Lördagen heter Sabbatum. Söndagen heter Dominica enligt det nytestamentliga språkbruket och enligt ordet i psalm 118 "Detta är den dag som Herren har gjort." De övriga veckodagarna nämnas med ordningstal, feria secunda, feria tertia et c. Varje veckodags anknytning till motsvarande skapelsedag sker i tidegården i vesperhymnen, som för varje veckodag ger en versifierad beskrivning av motsvarande skapelsedags skeende enligt Bibelns skapelseberättelse.

Det i synagoggudstjänsten mycket framträdande momentet Kedussá, det trefaldiga Helig, återfinnes i tidegården i den hymn, som avslutar Matutinen och alltså sjunges omedelbart före Laudes, nämligen Te Deum, som är en lovsång uppbyggd omkring det trefaldiga Helig, i vilken den jordiska församlingen lyftes upp till den himmelska och den himmelska församlingen sänker sig ner över den jordiska.

O Gud vi lova dig, o Herre vi bekänna dig.

Dig evige Fader ärar hela jorden.

Dig prisä alla änglar, himlarna och alla krafter.

Dig prisä Kerubim och Serafim och sjunga utan ände:

HELIG, HELIG, HELIG, HERRE GUD
SEBAOT.

FULLA ÄRO HIMLARNÄ OCH JORDEN
AV DIN ÄRAS MAJESTÄT.

Dig prisar apostlarnas saliga kör.
 Dig lovar profeterna prisvärda skara.
 Dig lovar martyrernas vita här.
 Över hela jordens krets bekänner dig den
 heliga kyrkan.

Tidegårdens sista lilla aftonbön omedelbart före insomnandet, Kompletorium, slutligen, visar stora överensstämmelser med synagogans bön vid gåendet till vila om natten. Jag citerar här Seder R. Amram Gaon. "Och när en man går till vila på sitt läger skall han recitera Shema, ty R. Joshua b. Levi sade: Även om en man har reciterat Shema i synagogan, är det befallt att han skall recitera den på sitt läger. R. Assi sade: Vilken vers kan anföras till stöd härför? Vredgens och synden icke, eftersinnen i edra hjärtan på edra läger, och varen stilla (Psalm 4: 5). När en skriftlärd har studerat toran hela dagen från tidiga morgonen till sena kvällen, behöver han inte säga Shema, utan han säger versen: I din hand befaller jag min ande, du förlossar mig Herre, du trofaste Gud (Psalm 31: 6). Och han reciterar lovsägelsen: Lovad vare du Herre vår Gud, universums Konung, som låter sömnens band falla på mina ögon och sänker ned sömn över mina ögonlock och vila över ögonstenen. Bevara mig såsom en ögonsten (Psalm 17: 8). Må det vara din vilja, Herre min Gud, att låta mig lägga mig ned i frid (Psalm 4: 9) och låta mig uppstå igen i frid. I din hand befaller jag min ande, du förlossar mig Herre, du trofaste Gud. R. Joshua b. Levi brukade läsa psalmen Den som sitter under den Högstes beskärm (Psalm 91), och så falla i sömn." (Hedegård sid. 169 ff.)

Fogar vi till dessa bönbokens notiser den av prof. Odeberg i aftonbönen anförda psalmen 134, så återfinner vi i synagoggudstjänsten alla de fyra aftonpsalmer, som ingår i det klassiska kompletoret, nämligen psalmen 4, 31, 91 och 134. Ytterligare innehåller kompletoret den också från synagogans aftonbön hämtade versikeln Bevara mig såsom en ögonsten.

II.

Sedan denna formella jämförelse blivit gjord mellan tidegården och synagogans gudstjänst, skall även något sägas ur innehållslig synpunkt om användandet av psalmerna i kyrkans gudstjänst.

"Mitt hjärta flödar över av sköna ord, jag säger: min dikt gäller en konung" sjunger vi i psalm 45. Men den som är fostrad till att sjunga Den svenska psalmboken har kanske svårt att förstå hur psaltarpsalmerna handlar om konungen, Herren Jesus Kristus. Vi har de stora kyrkolärarnas enstämmiga vittnesbörd om att psalmerna handlar om Jesus Kristus, ja att det är han som talar i psalmerna. Men hur skall detta närmare förstås och tillgodogöras i varje särskilt fall? Många av psalmerna nämnas direkt i Nya Testamentet och sägas handla om Kristus. Några psalmer är speciellt förknippade med Jesu korsfästelse, psalm 22 och 69, andra med Jesu upphöjelse och seger, psalm 110 och 118. Så kan man observera att psalm 118 undviks i Långfredagens tidegård och psalm 22 i Påskdagens. Juldagen och andra stora högtider har några särskilt utvalda psalmer. Men det typiska är inte att man ur

Psaltaren letar ut enstaka, förment passande psalmer för att placera dessa på högtiderna.

Psaltaren betraktas som en corpus, en enhet, vilken som helhet är ägnad att sjungas till Kristus, i Kristus, om Kristus, av Kristi kropp. Dess uppstyckning på veckans dagar och timmar tycks endast vara en praktisk anordning, då den är för lång att sjunga i ett sträck. Dock må anmärkas att uppstyckningen är mycket skickligt gjord. Vesperföljden av psalmer börjar med 110. Detta innebär att psalm 110 kommer att bli första psalm på söndagens och de stora högtidsdagarnas vesper, något som den med sin klart messianska karaktär torde vara ytterst väl lämpad för. Enligt psalmernas löpande följd kommer vidare psalm 145 att falla i lördagens vesper. Bibeln räknar dygnet från afton till afton. Denna dygnsberäkning har tidegården behållit, såtillvida att Herrens dag och de stora högtidsdagarna anses bryta in med vespren föregående afton, helgsmål. Sålunda inledes högtidsfirandet med psalm 144—147. ”Saligt är det folk, som har det så. Saligt är det folk, vars Gud Herren är. Jag vill upphöja dig min Gud, du Konung, och ditt namn lova alltid och evinnerligen.”

Men huvudintrycket av tidegården förblir detta: Psaltarens helhet är ägnad att besjunga Kristi fullhet. Hur utföres detta i detalj? Hur knytes en enstaka psalm till en bestämd händelse i frälsningshistorien, t. ex. Jesu födelse, Jesu lidande, Jesu uppståndelse? Detta sker t. ex. genom antifonen, en bibelvers som sjunges omedelbart före och omedelbart efter psalmen och räknas höra till denna. Antifonen är som ett förtecken till ett

musikstycke, den bestämmer den tonart i vilken det följande skall klinga. Antifonen kan vara hämtad ur just den samma psalm till vilken den är antifon, eller den kan vara hämtad ur dagens evangelium.

Ett exempel på antifon ur psalmen. Psalm 2 är första psalm i Juldagens och Långfredagens matutin, och andra psalm i Påskdagens. Dess antifon på Juldagen är: Herren sade till mig: Du är min son, jag har i dag fött dig. På Långfredagen: Jordens konungar resa sig upp, och furstarna rådslå med varandra, mot Herren och hans smorde. På Påskdagen: Jag har begärt av min Fader, halleluja, han har givit mig hedningarna, halleluja, till arvedel, halleluja.

Så ett exempel på antifon ur dagens evangelium. De dagligen återkommande Laudate-psalmerna i Laudes har på juldagen till antifon: Ett barn, en son är oss född i dag, och han skall kallas väldig Gud. På långfredagen: Herre, tänk på mig, när du kommer i ditt rike. På påskdagen: Men ängeln svarade och sade till kvinnorna: Varen icke förskräckta, jag vet att I söken Jesus, halleluja.

Ett sista exempel på tidegårdens Psaltaranvändning. När tidegården skall sätta psalmer till påskdagen, så plockar den inte ut enstaka psalmer eller verser, som förutsättas handla om påsken. Den börjar från början i Corpus Psalmorum och sjunger på påskdagsmorgonen psalm 1, 2 och 3, för att sedan på annandag påsk fortsätta med psalm 4, 5, 6, o. s. v. (Påsktidens matutiner är nämligen förkortade till tre psalmer dagligen.) I påskens ljus förstår vi, att Jesus är det träd som är planterat vid vattenbäckar och vars löv icke vissna, att han vunnit hedningarna

till sin arvedel och jordens ändar till sin somnade in; jag har åter uppstått, ty
egendom, och vi behöver inte tveka om Herren uppehåller mig.
innebörden i psalm 3: Jag lade mig och

Ragnar Värmon

Röstånga kyrkas Missale

Missale Lundense trycktes år 1514 i Paris av Wolfgang Hopyl. Denne härstammade från Haag och etablerade sig i Paris år 1489, vid rue Saint-Jacques.¹ Som tryckare av missalen var han välkänd. Han arbetade för flera stora stifts räkning. Sålunda anlätades han vid upprepade tillfällen för tryckning av Parismissalet, Sarummissalet och Liègemissalet. Samma år, som han tryckte Lundamissalet, fullbordade han också ett Sarummissale och ett Kölnmissale. Sarummissalet har ej varit tillgängligt för mig, men ett exemplar av Kölnmissalet, som finns i Bibliothèque Nationale,² har jag varit i tillfälle att granska, speciellt med hänsyn till illustrationsmaterialet. Det visar sig, att detta i stort sett är detsamma i de båda missalena. Det är dock betydligt rikare i Kölnmissalet. Emellertid har detta illustrationsmaterial ej iordningstänkts för dessa missalen, som trycktes 1514, utan det har förelegat färdigt sedan flera år och använts i åtskilliga missalen. Jag har följt dess användning tillbaka till det Parismissale, som Hopyl tryckte år 1504,³ och som synes vara det första av denna typ. I detta återfinnas kanon bilden och majestas dominibilden från Missale Lundense. Vidare förekomma det stora träsnittet vid Dominica .i. adventus, de flesta introitusinitialerna, träsnitten vid de större högtidsdagarna och miniatyrerna vid evangelietexterna redan i detta missale. Uppgiften är här ej att

följa detta bildmaterials historia i detalj. Som ett extremt exempel på illustrationsmaterialets ålder, kan dock nämnas, att det stora träsnittet vid Dominica .i. adventus möter redan i det av Jean du Pré år 1481 tryckta Verdunmissalet, ett av de första missalen, som över huvud tryckts i Paris.⁴ Slutsatsen är, att Missale Lundense rent typografiskt, med hänsyn till utstyrseln, ingalunda är originellt. Det är tryckt med det hos Hopyl sedan länge tillgängliga materialet och är en serieprodukt av den parisiska missalproduktionen. I flera andra europeiska stift ha prästerna läst mässan ur missalen med samma utstyrsel som Missale Lundense.

Liksom de flesta missalen trycktes Missale Lundense i en pergament- och en pappersupplaga. Antalet exemplar av det ena och det andra slaget är okänt. En föreställning om proportionerna får man genom bestämmelserna i Uppsala domkapitels kontrakt med Peder Hasse 1508 angående tryckningen av Missale Upsalense, där det föreskrives, att av sjuhundra missalen etthundra femtio skola tryckas på pergament.⁵ Av pergamentuppla-

¹ A. Claudin, *Histoire de l'imprimerie en France au XVe et au XVIe siècle*, 2, Paris 1901, sid. 67.

² Réserve B. 806.

³ Bibliothèque de l'Arsenal, fol. T 708.

⁴ Bibliothèque Nationale Réserve B. 942.

⁵ I. Collijn, *Sveriges Bibliografi intill år 1600*, band 1, Uppsala 1934–1938, sid. 229.

gan av Missale Lundense finnes ett exemplar kvar i Uppsala Universitetsbibliotek. Av pappersupplagan finnas däremot flera exemplar bevarade.¹ Ett av dessa förvaras nu i Bibliothèque Sainte G n vieve i Paris.² Exemplaret tillhörde på sin tid ärkebiskopen av Reims, kardinal Maurice Le Tellier,³ vars boksamling på sextontusen volymer genom testamentet övergick till Sainte G n vieklostret.⁴ ännu ett pappersexemplar finnes i Paris, nämligen i Biblioth que Nationale.⁵ Detta exemplar  r av intresse, emedan det faktiskt g r att fastställa, i vilken församling det varit i bruk. Någon  gareanteckning finnes ej, men på versosidan av det första av de fyra bakre försättsbladen

finns en notis, som lyder: "Haffuer Räf-fuestange kyrke nogen jord vtij tybber d som michil haffuer i lege aff kyrcken for ith pund smör om aarith." Det  r här fråga om Röstånga och Tibbar d av Onsjö härad i Lunds stift, och det  r Röstånga kyrkas missale vi ha framför oss.

Bengt Strömberg

¹ Se L. Nielsen, Dansk Bibliografi 1482-1550, K benhavn og Kristiania 1919, sid. 84.

² Signum BB fol. 157 Réserve.

³ Död 1710.

⁴ Se anteckning   första p rmens insida.

⁵ Réserve B. 296.

Ett svenskt trolovningsformulär från 1700-talet

Under förkristen tid i Sverige konstituerades ett äktenskap på följande sätt. Sedan friaren kommit överens med kvinnans giftoman, utsattes en dag för fästningsstämman, som var ett i lag föreskrivet gille. Här infunno sig de närmaste släktingarna såsom vittnen till den trolovning, som nu skulle äga rum. Mannen överlämnade sina fästningsgåvor till såväl kvinnan som hennes släktingar. En särskild vängåva utlovades till giftomannen, men detta löfte behövde icke infrias före äktenskapets fullbordan. Utan dessa gåvor ansågos icke trolovningen eller äktenskapet erhålla laga kraft. Slutligen bestämdes också på fästningsstämman om kvinnans hemgift eller hemföljd.

Genom trolovningen på fästningsstämman var kvinnan lagligen fäst vid mannen. En av ceremonierna vid det kommande bröllopet utgjordes av brudens överlämnande till den blivande maken, det s. k. giftermålet. Sedan bruden förts från sin fädernegård till mannens hem, ägde bröllopsmåltiden rum. Till sist följde sängledningen. Först i och med denna erhöll äktenskapet laga kraft, och kvinnan hade rätt till tredjedelen i boet och den lagstadgade morgongåvan.

Alla dessa seder, som hörde samman med den germanska rätten, kommo givetvis i konflikt med den kristna kyrkans uppfattning av äktenskapet. Kyrkans mål var att göra vigseln obligatorisk och helt

undanröja det borgerliga giftermålet. Då detta visade sig omöjligt, måste kyrkan inskränka sig till att ge trolovningen och sängledningen ett kristet inslag. En präst borde vara närvarande vid båda tillfällena och välsigna kontrahenterna. I själva verket började nu en genom sekler utdragen kamp mellan hednisk sed och kristen åskådning, något som egentligen icke är något annat än ett utslag av den allmänna spänningen mellan det gamla samhället och kyrkan. En dylik dragkamp är för övrigt känd även från andra länder med ursprungligen germansk rättsuppfattning, såsom Tyskland, Schweiz och England.¹

Kyrkan har fått föra en hård kamp i vårt land för att få vigseln allmänt erkänd som äktenskapsstiftande moment. Landskapslagarna återspegla denna spänning. Ännu under senmedeltiden har vigselns plats i det allmänna rättsmedvetandet varit oklar. Sålunda innehålla varken Kristofers landslag eller stadslag något åläggande angående vigseln.² Reformationen måste fortsätta den medeltida kyrkans kamp om vigseln. Ehuru

¹ Se härom L. Carlsson, Sängledningen. Hednisk-borgerlig rättsakt och kristen ceremoni s. 70.

² Landslagens giftermålsbalk II: 3; Stadslagens giftermålsbalk II: 2.

vigseln var påbjuden i Kyrkoordningen 1571, möter långt senare uppgifter om att vigsel ansågs onödig och att trolovningen konstituerade äktenskapet. Mot en sådan uppfattning ingrep — såsom vi nedan skola se — bl. a. ärkebiskop Abraham Angermannus.

Samtidigt med kampen för vigseln försökte kyrkan med alla medel bekämpa de gamla äktenskapsformerna. Dessa hade emellertid en stark ställning hos allmogen, och lekmanntrolovningen var dessutom erkänd i landslagen som rättsakt. Den kyrkliga lagstiftningen nödgades i själva verket pruta av på sitt mål och i viss mån erkänna de ofullbordade äktenskapen (d. v. s. trolovningsäktenskap) och i dem födda barn som äkta. Kyrkan kom härmed i ett besvärligt läge, och hennes ståndpunkt blev inkonsekvent. Det som hon bekämpade — nämligen trolovningen såsom äktenskapsbildande moment — var hon samtidigt nödgad att acceptera och stadfästa. Det som kyrkan kämpade för — nämligen vigseln — ägde icke fullt stöd i den borgerliga lagen. Allt detta samverkade till att kyrkan icke kunde föra sin kamp med full skärpa och tillförsikt.

Kyrkans svårigheter komma särskilt tydligt fram i förhållandet till lekmanntrolovningen. Denna, som var garanterad genom landslagen, sökte kyrkan — såsom ovan anförts — göra om till en prästerlig akt. I denna sin strävan lyckades kyrkan emellertid ännu mindre än i fråga om obligatorisk vigsel. Ända fram till tiden för Kyrkolagens tillkomst 1686 försökte kyrkan få bort alla lekmanntrolovningar eller "the festningar som bönder göra". Då detta icke lyckades, kom en kompro-

miss till stånd. Denna kompromiss innebar vissa reservationer, såsom anmälningsplikt till församlingens kyrkoherde, bestämmelse om prästs närvaro och avtal om vigseldag redan vid trolovningen. Under hela reformations- och stormakts-tidevarvet möter således försök till förbud mot trolovning utan prästs medverkan, men samtidigt ett visst — låt vara motvilligt — erkännande av annan ordning.

Av största betydelse var kyrkans strävan att söka få vigseln förrättad snarast möjligt efter trolovningen. På grund av spänningen mellan trolovning och vigsel blev tiden mellan dessa akter ett etiskt problem. Då trolovningen i folkmedvetandet hade kvar sin äktenskapsbildande karaktär, kunde umgänget mellan kontrahenterna börja omedelbart efter trolovningen. Häremot har den kristna kyrkan haft att kämpa i alla germanska länder. De medeltida bestämmelserna om böter för "otidigt sängelagh" upphävdes av Västerås ordinantia 1527, men Kyrkoordningen intar här en strängare hållning. Den stränga ortodoxa kyrkotukten kom ock snart att stadga böter vid lägersmål före vigsel. Enligt Kyrkolagen 1686 medförde lägersmål förpliktelse till äktenskap, och ovilja härtill kom under borgerlig rätt.

Genom bötesbestämmelser har kyrkan försökt påverka utvecklingen i önskad riktning. Som vi sett, var detta fallet beträffande trolovningstiden. Böter användes också som bestraffning vid hjällgång eller nattfrieri. Andra påtryckningsmedel ha också kommit till användning för att utrota icke önskvärda seder. Endast den, som var lagligen trolovad, hade rätt till

brudstugugång eller — såsom man också benämnde densamma — gå med fästmöpsen.

Det är nödvändigt att beakta dessa allmänna synpunkter, när man undersöker kyrkans inställning till trolovningen under 1500- och 1600-talen. Såsom redan torde ha framgått koncentrerades kyrkans kamp just kring "the festningar som bönder göra". Frågan gällde icke bara, om prästen skulle utföra denna akt eller icke, utan även och kanske framförallt trolovningens innebörd och därmed också ställning till vigseln.

Trolovningen är behandlad i Laurentius Petris Kyrkoordning 1571 liksom i förarbetena till densamma.¹ Här anbefalles trolovning inför prästen, "effter thet ock mykin twiffuelsmål och trettor pläggha komma aff the festningar som bönder göra". Detta beror främst på, "at the icke heller någhor rett form eller sätt til festning weta eller bruka kunna". En sådan oriktig trolovning skulle icke hindra prästen från att företaga "lagha festning", vilken borde äga rum vid kyrkdörren eller i sakristian. Innan dess skall dock lysning ha skett.

Emellertid innehåller Kyrkoordningen betydande inskränkningar. En efter landslagen gjord trolovning i hemmet behövde icke förnyas vid vigseln, utan prästen påminde i stället kontrahenterna om den ingångna trolovningens vikt. Samtidigt godtar Laurentius Petri lekmanatrolovning med åtföljande sängledning som äktenskapsbildande moment, "ändoch lagha festning och wigning icke haffuer effterfolgd".² Ärkebiskopen synes alltså skilja på trolovning, varmed menas den borgerliga akten eller

bondafästningen, och laga fästning eller akten vid kyrkdörren eller i sakristian.

Under tiden från Kyrkoordningen fram till Kyrkolagen 1686 återkommer trolovningsproblemet i källor av de mest skiftande slag. Detta gäller måhända främst 1600-talet, då kraftfulla biskopar gärna utfärdade speciella stadgar för sina stift. Vid stiftssynoder och genom biskopliga cirkulärskrivelser till prästerskapet har stiftschefen sökt hävda kyrkans rättigheter i fråga om formerna för äktenskapets ingående. Vid visitationerna har trolovningen varit uppe, och bevarade visitationsprotokoll utgör ett viktigt källmaterial för ämnet ifråga. Andra viktiga dokument, vilka äro mera svåröverskådliga och därför stundom försummade, äro den stora mängd sockenstadgar, som började utkomma under 1600-talet. Detta århundrade är ju sockensjälstyrelsens tid, och sockenstämmorna ha försökt bemästra de missbruk, som uppdagats vid biskopsvisitationerna. Lekmanatrolovningarna återkomma därför mycket ofta i sockenstämmoprotokollen. Pastor loci var stämmans ordförande, och kyrkan har här haft en möjlighet att göra sin rätt gällande.

Även bestämmelser, som utfärdats av mera centrala myndigheter, äro av värde

¹ Laurentius Petris kyrkoordning av år 1571 utg. av Samfundet pro fide et christianismo s. 120 ff.; S. Kjellerström, Svenska förarbeten till kyrkoordningen av år 1571 s. 61 ff.; Laurentius Petris handskrivna kyrkoordning av år 1561 utg. av E. Färmström s. 126 ff.

² Se även Carlsson, a. a. s. 80 f.: N. Söderlind, Folkliga bröllops seder under 1600-talet s. 24 (i Kyrkohistorisk årsskrift 1951).

i detta sammanhang. Hit hör de många kungliga gästbudsförordningar, som antingen berörde ett visst stånd — exempelvis adeln — eller landets invånare i allmänhet. Slutligen förekommo bestämmelser om trolovningen i de många kyrkolagsförslagen under 1600-talet.

Av det bevarade källmaterialet synes framgå att kyrkan i det längsta försökt hindra alla lekmannatrolovningar. Allmänt framhålls den oreda, som blir en följd av dessa. Osämja och brutna förbindelser ha därför blivit allt vanligare. Icke alltid har man respekterat de ungas fria vilja. Med hänsynslös konsekvens gick ärkebiskop Abraham Angermannus tillrätta med sådana personer, som menade, att trolovningen var tillräcklig för äktenskap. Med eller mot sin vilja blevo flera sammanvigda med varandra, som ansågo trolovning vara tillräckligt för äktenskap. Därtill kom så böter.¹

Lekmannatrolovningarna kunde emellertid icke generellt förbjudas, eftersom de medgåvos såväl i landslagen som i Kyrkoordningen. Vid flera tillfällen nödgades prästerskapet också erkänna, att en efter svensk lag förrättad trolovning måste vara giltig. Den följande lagstiftningen tvingades därför ta sin tillflykt till vissa inskränkningar. En sådan var kravet på prästs närvaro vid trolovning, ehuru en lekman fungerade som talman. I en skrivelse från växjöbiskopen Nicolaus Stephani förbjudas alla lekmannatrolovningar utan närvaro av präst,² och under den stränga ortodoxien upprepas detta gång på gång. Till detta fogades vanligen anmälningsplikt till pastor loci. Under denna tid — merendels 14 dagar — skulle pastor undersöka, huruvida nå-

got hinder förelåg mot trolovningen eller ej. Någon direkt anmälningsplikt stadgas icke i Kyrkoordningen men torde förut sättas, eftersom lysning skulle äga rum före varje trolovning. Flera stiftsstadgar fastställa t. o. m. böter för trolovning utan prästens vetskap.

Under 1600-talet blir det allt vanligare att biskopen uppmanar sina präster att undersöka kontrahenternas kristendoms-kunskaper, något som senare stadfästes i Kyrkolagen 1686.¹ Bestämmelsen hör givetvis samman med ortodoxiens vård om den rena läran, som man fann framför allt i Luthers katekes. Vid flera tillfällen omtalas det, att biskopen vid visitationerna förhörde dem i deras kristendoms-kunskap, som anmält sig hos pastor loci till trolovning.

En ännu viktigare inskränkning, som gick utöver Kyrkoordningens bestämmelser, var fixerandet av en viss bestämd tid för vigsel. Därmed ville kyrkan motverka uppfattningen, att trolovningen skulle vara tillräcklig för äktenskap eller att vigsel på grund av slöhet och likgiltighet icke kom till stånd. Kyrkan har därför velat dra samman trolovning och vigsel så mycket som möjligt. I vissa stadgar har man nöjt sig med en mera allmän bestämmelse, att vigsel skall följa strax efter trolovningen.⁴ Stundom medges trolovning endast på det villkoret, att vigsel

¹ Ärkebiskop Abrahams räfst. Utg. av O. Holmström.

² H. Lundström, Undersökningar och aktstycken s. 52.

³ 1686 års kyrkolag utg. av Samfundet pro fide et christianismo s. 44.

⁴ Svenska riksdagsakter 2 s. 4.

följer omedelbart eller — mindre strängt — inom några veckor, inom några månader, i samma kvartal eller årstid. Bestämmelser om böter för alltför långa trolovningar äro mycket vanliga.¹

Kyrkoordningen hade fastställt ”in för Kyrkedörenne eller j Sacristien” som plats för trolovningen. Denna bestämmelse skärpes under 1600-talet, och flera stadgor fastställa trolovning vid altarringen och gärna efter högmässans slut. Helst borde akten förrättas i församlingens närvaro. Härvid är det naturligtvis fråga om trolovningar, som förrättas av präst.

Ett alldeles speciellt problem utgjorde adelsmäns och andra förnäma personers trolovning, vilka lätt urartade till gästbud med dryckenskap och andra utsvävningar. Förbud mot för många gäster och överflöd i mat och dryck vid trolovningar och bröllop utfärdades redan under medeltiden.² Förbud mot överflöd vid mökvällar förekom vid olika tillfällen, och detta missbruk påtalas även i Kyrkoordningen. Under 1600-talet utfärdades gästbudsförordningar gällande trolovning och bröllop av såväl borgerliga som kyrkliga myndigheter. I en 1644 utfärdad Stadga och påbudh öfwer åthskillige oordningars afskaffande inrotade uthi adelige samqwämer ges noggranna regler för antalet gäster.³ Efter aktens slut skola i staden boende återvända hem, medan lantbor få intaga en måltid före avresan. Dryga böter hota de som överträda bestämmelserna.

Missbruk har förekommit också inom andra stånd, varom utfärdade bestämmelser vittna. Prästers trolovningar äro föremål för bestämmelser i en stadga av

år 1664.⁴ Böterna äro betydligt lägre i dessa fall, nämligen 40 daler, som år 1669 sänktes till 20,⁵ mot 300 daler för adeln. För borgarna stadgades en bötessumma av 40 daler.⁶

Vid olika tillfällen möter i källorna exempel på trolldom i samband med trolovning. Friaren har genom att vända sig till en trollkvinna sökt väcka genkärlek och få en trolovning till stånd. Flera sådana fall ha behandlats inför civil domstol. Vid något tillfälle har domkapitlet rentav dömt skilsmässa på grund av trolldom i samband med trolovning.

Ett nytt läge inträdde i och med 1686 års kyrkolag. Det blev uniformitet inom svenska kyrkan, och den egentliga stiftslagstiftningen upphörde. Lekmannatrollovningen har utan förbehåll vunnit laga kraft i Kyrkolagen. Prästs närvaro fordras icke längre, endast tvenne vittnen utom föräldrar eller förmyndare. Där emot bekräftas det gamla kravet på kunskaper i Luthers katekes samt att ha begått Herrens nattvard. Kyrkolagen fixerar ingen tid, inom vilken vigsel måste äga rum men har tagit varning av tidigare klagomål över för långa trolovnings-tider. ”Folcket skal förmanas, at intet lätteligen ingå någre wilkorlige och til lång Tijd anstående Trolofningar”.⁷ Kyrkolagen varnar vidare för ”otidigt Sängelag”

¹ Svenska riksdagsakter 2 s. 10.

² Magnus Erikssons stadga för Sverige 1345. Se även Köpenhamns stadsrätt 1294.

³ Flera sådana äro tryckta i J. Schmedeman, Kongl. stadgar. Se s. 238 ff.; 389 ff.; 549 ff.

⁴ Schmedeman, a. a. s. 400.

⁵ Schmedeman, a. a. s. 561.

⁶ Schmedeman, a. a. s. 412.

⁷ 1686 års kyrkolag s. 45.

och tillägger, att trolovade bör hindras från att flytta samman före vigsel. Lägersmål före vigsel medförde förpliktelse till äktenskap, och ovilja härtill kom under borgerlig rätt.

Kyrkoordningen framhåller, att en lagligt gjord trolovning icke skall upprepas vid vigseln. Genom tillkomsten av handboken 1614 förlades hela akten — såväl den förberedande som vigseln — till kyrkan. Trolovningen kom härvid att upprepas i kyrkan. Denna motsägelse mellan Kyrkoordningen och gällande handbok har medfört, att vissa präster — med stöd av Kyrkoordningen — fortfarande utelämnade de moment, som påminde om trolovningen, andra däremot — med stöd av handboken — upprepade desamma.¹ I senare fallet erhöles ju också kyrklig stadfästelse på en tidigare gjord lekmanatrolovning. Handboksupplagorna 1637, 1671, 1682 liksom den nya handboken 1693 bekräftar tidigare ritual.

Något enhetligt trolovningsformulär har icke utfärdats under reformations- eller stormaktstiden, ehuru behov av sådant uttalades vid flera tillfällen.² Frånvaron av formulär har åstadkommit osäkerhet och är säkerligen en av orsakerna till den tidigare påpekade oredan och missbruket. Många lekmanatrolovningar ha icke medtagit samtliga de moment, som enligt lagen konstituerade fästningen. Givetvis har formulärets utseende varit beroende av om präst eller lekman förrättat akten. Platsen — hemmet eller kyrkan — torde också ha påverkat formuläret. Gällande handboks vigselformulär torde i viss utsträckning ha utgjort norm för de flesta trolovningsformulär. Anvisningar för trolovning finnas

dock här och var i källorna, och både Laurelius och Emporagrius ha infört fixerade trolovningsformler i sina kyrkolagsförslag.³

I det följande kommer ett trolovningsformulär att behandlas, som icke tidigare varit känt. Detta, som bär rubriken Spörsmål att bruka vid Trolofning, är infört med bläck på ett oskrivet blad i 1731 års handbok.⁴ Ingenting säges om uppvecklaren, men stilen ger vid handen, att formuläret nedskrivits strax efter handbokens tryckning, d. v. s. vid 1700-talets mitt. Nedvecklaren torde vara församlingsprästen.

Ingenting säges i formuläret om vem som skall förrätta akten. Av anvisningen "sedan säger man" synes dock framgå, att formuläret varit avsett även för lekman. Församlingsprästen har troligen dock kunnat använda samma formulär, om han anmodats förrätta akten. Detta torde framgå av formulärets placering, nämligen i gällande handbok. Några latinska termer synas rent av förutsätta, att formuläret närmast var avsett för präst. Ingenting säges om platsen. Tydligt har trolovningen kunnat ske antingen i hemmet eller i kyrkan.

Liksom vid vigsel kunde trolovningen inledas med ett tal till kontrahenterna, bestående antingen av vigselritualets inledande alloktion eller ett av prästen

¹ Se även G. F. Grath, Svenska kyrkans brudvigsel s. 118.

² Exempelvis i handbokskommittén 1688. Se även Söderlind, a. a. s. 8.

³ Kyrkoordningar och förslag dertill före 1686 II: 1 s. 237; II: 2 s. 137.

⁴ Handboken är i privat ägo.

sammanställt kasualtal. Det formulär, som här behandlas, nämner dock ingenting om något sådant tal.

Formuläret inledes i stället med consensusfrågorna, vilka äro tre. Ordningen är densamma som vid vigsel, d. v. s. först tillfrågas mannen, sedan kvinnan. Ett oskick, som lagstiftningen beivrade, var frågornas ställande till båda kontrahenterna på en gång. Frågorna och svaren måste ske klart och tydligt.¹ Stundom ingick en fråga, om fästfolket frivilligt samtyckte till trolovningen. Tvång var äktenskapshinder, och den tidigare nämnda anmälningsplikten hade till syfte att förhindra sådant.

Efter frågorna bekräftade kontrahenterna med handslag de givna löftena. Handslaget — medeltidens *dextrarum junctio* — går tillbaka ända till indoeuropeisk rättspraxis. Detta inleddes med admonitionen "gifven deruppå hvarandra Edra händer" och betraktades som det konstituerande momentet.

Härefter följer själva handfästningen, som givit namnet åt akten. Talmannen lade sina händer på kontrahenternas under uttalande av en bekräftelseformel. Denna fick icke uttalas i Treenighetens namn, ty en sådan formel ansågs förbehållen vigseln. I stället förklarades kontrahenterna trolovade "i namn Faders, Sons och den H. Andes", en formel, som återfinnes redan i upplandslagen. Handfästningen var en urgammal rättssed och betraktades som ett mycket viktigt moment.

Efter handfästningen följer ett votum, som inledes med de liturgiskt välkända orden "Abrahams Gud, Isaks Gud och Jacobs Gud", en sammanställning, som

förekom synnerligen talrikt under medeltiden och fortlevde efter reformationen.² I samband med votum följer en hänvisning till Tobias' bok. Sedan gammalt hänvisade också vigselformuläret till ställen i denna bibelbok. Vigselritualet erinrade om huru Gud skickade ängeln Rafael till Tobias och Sara. Liksom Gud genom sin ängel välsignade dessa två, må han nu ge dem sin välsignelse, som skola förenas genom äktenskapets band. En påverkan från vigsel- till trolovningsformuläret torde vara sannolik.

Härefter ges anvisningen "ulterius Pater noster o Herren välsigne". Dessa moment hörde till den vanliga avslutningen i liturgiska formulär. Texten är icke utskreven utan memoriterläsning förutsattes. Sannolikt avsågs liksom i handboken 1731 distributiv *benedictio*, vilket även lämpade sig bäst i detta fall. Vid lekmanatrolovningar kunde det förekomma, att giftomannen nedkallade Guds välsignelse över dem, som höllo sina löften, men förbannelse över löftesbrytare, vilket bekräftades av kontrahenterna med Amen.

Till sist tager talmannen de närvarande till vittne på den nu avslutade akten. Detta sker genom en formel, varigenom akten blev av rättslig natur. I flera förordningar hade särskilt framhållits nödvändigheten av närvarande vittnen. Ingenting nämnes om gåvor. Överlämnandet av sådana var icke heller obligatoriskt enligt Kyrkolagen. Allra sist

¹ Kyrkoordningar och förslag dertill före 1686 II: 1 s. 237; II: 2 s. 137; Kyrkolagen av år 1686 s. 44. Se även Söderlind, a. a. s. 9.

² Se H. Johansson, Bibel och liturgi s. 61.

framför talmannen sina lyckönskningar till de trolovade.

Trolovningsformuläret påminner i flera avseenden om vigselritualet. Flera moment — såsom frågorna, bekräftelsen och votum — äro gemensamma. Förhållandet trolovning—vigsel är ett nytt bevis på den stora roll, som analogibildningen spelat inom svensk liturgihistoria. I all sin enkelhet framstod trolovningen som en mycket värdig liturgisk akt, som erinrade kontrahenterna om allvaret i och betydelsen av det förbund, som hade slutits. För de trolovade har det varit en tillgång att veta, att deras förbund från första stund ställdes under Guds beskyrm och erhöll hans välsignelse.

Till sist meddelas så texten till det nu genomgångna formuläret. Stavningen har bibehållits, men uppställningen har moderniserats för att överskådligheten skall bli bättre.

Hilding Johansson

SPÖRSMÅL ATT BRUKA VID TROLOFNING

Jag spör Eder N. N. till i det H. Trefalldighetenes Namn o uti desse gode Mäns Närvaro:

1:o. Om I hafven rådfört Eder med Gud i Himelen, med Edra föräldrar (moder, fader, släkt, väner o fränder), att J viljen hafva d:a personen N. N. nu till Eder Trolofvade (fästemo, fästeman) och sedan till Eder ägta (Hustru, man).

Resp. Ja.

2:o. Om J viljen lefva med (henne, h-om), när ägtenskapet med vanlige Kyrke-Ceremonier blifvit stadfästadt, både i med- och motgång ihvad lycka Gud Allsmächtig vill Eder tillfoga såsom en redelig (man, hustru) bör göra med sin ägta Hustru (Man).

Resp. Ja.

3:o. Om J veten Eder fri, att J ei hafven gifvit någon annan (Qvinsperson, Mansperson), som nu lefver, Eder ägdenskaps Tro utan denne N. N. allena.

Resp. Nej.

Jag spör ock Eder N. N. *etc. såsom förut.*

Gifven deruppå hvarandra Edra händer.

Häruppå förklarar jag Eder rätta Trolofvade folk vara i Namn Faders, Sons och den H. Andes. Amen.

Votum.

Abrahams Gud, Isaks Gud och Jacobs Gud vare med Eder och hjelpe Eder tillhopa och gifve sin välsignelse rikeliga öfver Eder (*Tob.*).

Ulterius Pater noster o Herren välsigne.

Sedan säger man.

Eder alla, som här tillstädes ären, tager jag till vittnen hvad skedt är, förmanandes Eder att J alle det ihogkoma.

Sedan tager man dem i hand och önska dem lycka.

Den första rebellen mot Uppsala-psalmboken

Samma år (1648) som Ignatius Meurer lät trycka och utgiva sina båda små psalmböcker "En liten psalmbook, Theruthinnan the förnämste psalmer, som i Gudz försambling siungas, äre insatte. Vngdomen til gagn och goda" och "En liten psalmbook. Therutinnan the förnämste psalmer, som i Gudz försambling siunges", utkom en psalmbok hos Henr. Keyser. Meurers båda psalmböcker byggde helt på den s. k. Uppsala-psalmboken och stodo trots den kraftiga reduktionen av psalmmaterialet tydligt på traditionens grund. (SGL, 1957, s. 19 ff och SGL 1958, s. 25 f.) Meurers båda psalmböcker ha fört den traditionella dispositionen vidare. Keyzers utgåva innebär ett avsteg från den mera auktoriserade psalmbokstypen av uppsalamodell.

Keyzers psalmbok kallas också för en liten bok. Den innehåller dock betydligt flera psalmer än Meurers båda små psalmböcker med respektive 121 och 69 psalmer. 1648 års psalmbok från Keyser har 151. Det fullständiga namnet på Keyzers psalmbok lyder: "Een lijten psalm book, Ther vthinnan några Konung Dawids psalmer och sköne andelige wijsor, som åhrligen vti Gudz församling brukas, äre vthwalde och insatte." Psalmboken är sammanbunden med Arndts Paradis Lustgård.

Man lägger framför allt märke till, att

Keyzers psalmbok icke har de fem huvudavdelningarna angivna. Indelningen i fem huvuddelar är ett genomgående drag för alla de psalmböcker under 1600-talets senare hälft som stå i uppenbart beroende av Uppsala-psalmboken och den tradition som man vill förknippa därmed. Keyzers psalmbok börjar dock med katekespsalmerna, "Catechismus författat i sånger". Där finna vi 1. "Tijo Gudz budh". 2. "Symbolum Lutheri". 3. "Symb. Nicenum". 4. "Te Deum laudamus D.M.L.". 5. Fader våravsnittet saknar helt rubrik. 6. "Om döpelsen". 7. "Om Herrans nattward".

Katekespsalmerna följes av det sedvanliga inslaget från Psaltaren, "Några konung Davidz psalmer". Liknelsepsalmerna saknas icke heller. "Några ewangeliska parabler." Högtidspsalmer med deras klara och tydliga anknytning till kyrkoåret finnes också där. 1. "Om Christi födelse". 2. "Om Christi pijna". 3. "Om Christi vpståndelse" (där rubrik saknas vid avdelningens början). 4. "Om Christi himmelfärd". 5. "Om then helge Ande". 6. "Om then H. Trefaldigheet".

Hittills kan Keyzers psalmbok trots vissa olikheter dock sägas stå på ungefär samma linje som uppsalatradsitionens böcker. Men i den senare delen av psalmboken framträder mycket tydligt ett annat system. I det avsnitt, som väl

närmast skulle motsvara Meurers psalmböckers femte huvudavdelning "Åtskillige psalmer om allehanda nödtorfter", möter en mycket brokig samling under rubriker. Den ger en god bild av sammanblandningen mellan psalmer, som rätteligen borde höra till kyrkoårsavsnittet, hymner och mera kasuistiskt material. Där finns "sköna andeliga loffsånger", "om Christi mandoms annamelse", "Jungfrw Mariae loffsång", "S. Simeonis loffsång", "om dödzens tyrannij, och orsaken ther til, nemliga synden", "morghon och affton loffsånger", "affton loffsånger", "några loffsånger effter måltijdh", "några loffsånger emoot döden", (rubrik saknas även här vid avdelningens början), "några sånger til the dödas begraffning", "lyckönskning öfwer brudgumme och brudh" (rubrik saknas vid avdelningens början. Ist. = "En psalm i brudehuus"), "een böön-wijsa i pestilenz", "om the tolf dagsens stunder". "een christeligh wijsa som kallas thet gyllende ABC", "een tröstelig böön til Christum, stält vthi en wijsa", "en huushållares dagelige böön" och "en gudeligh förberedelses sångh til then Helga nattwarden".

Det största flertalet av Keyzers psalmer äro från Uppsalapsalmbokens material. Men det finns dock exempel på psalmer från annat håll. Där möter psalmen "Ah Herre Gudh i högden boor". Det är en psalm, som förekommer i åtskilliga psalmböcker. Det gäller inte minst Keyzers egna. I den swedbergska psalmboken finns den upptagen och därifrån kom den med in i biskoparnas edition av 1695. Det är nr 366 respektive 309. Några andra psalmböcker, som ha

den med, kunna nämnas såsom t. ex. Meurers "En liten psalmbook" 1650, Meurers mycket intressanta "Thenna Nyia hand-book" av samma år, där psalmen förekommer i appendixet "hwarvthinnan wijdh hundradhe psalmer, loffsånger och andelige wijsor, som elliest gudelige, på somblighe orter brukelige och vthi andre psalmböcker intet tillfinnandes äre", vidare Keyzers "Een lijten psalmbook" 1651, strängnäpsalmboken "Een christeligh psalmbook" 1652, som trycktes av Zacharias Brockenius, göteborgstrycket "Een nyttigh psalmbook" 1674, som upplades av Amund Grefwe, Keyzers "En ny fullkombligh psalmbok" 1677, och "årsbarnet", som finns i Kege-lius' "Tolff andelige betrachtelser", Keyzers "En nyttigh psalmbook" 1682, som även den hör samman med Kegelius' betraktelser och den likaledes 1682 upplagda "en fullkombligh psalmbook", som också har samröre med Kegelius. Den senare psalmboken kallas också för "Then swänska psalm-boken". Slutligen kan nämnas, att psalmen ingår i Åbopsalmboken 1673, där den återfinns i appendixet. I minst ett 30-tal manual- och psalmbokstryck kan man hitta psalmen "Ah Herre Gud i högden bor, se til wår nød och jämmer stor".

I Keyzers psalmbok 1648 ha vi också psalmen "Allena til Gudh sätt titt hopp fast". Liksom föregående psalm har den vunnit en aktad plats i både den swedbergska psalmboken och i rikspsalmboken 1695. Den synes ha varit ännu mera spridd än föregående psalm. Båda ha ofta följts åt.

En psalm, som finns i Keyzers psalmbok 1648 men som icke tillhör uppsala-

traditionen, är "All then stund så widt kommet är". Till skillnad från de båda tidigare nämnda försvann den vid tiden för den stora psalmboksrevisionen och saknas i både Swedbergs och den karolinska psalmboken. Den var visserligen icke på långt när så spridd som de ovan nämnda men den var ingalunda okänd i tidens psalmböcker. I den göteborgska psalmboken av 1659 finns den och likaså i "Ett lijtet manuale eller hand-book" 1674 från Göteborg. Grefwe har den med även i "een nyttigh psalmbook" från samma år. Av övriga göteborgstryck kan nämnas "Manuale eller een ny hand-book" 1668, manualet 1670 och därmed också i 1672, 1673, 1679 och 1682, "Een nyttigh hand-book" 1675 och i en lång rad psalmböcker från Göteborg. Psalmen förekommer naturligtvis också i flera andra psalmböcker med andra tryck-orter.

Intressant är förekomsten i Keyser psalmbok 1648 av "Grates nunc omnes". Den är förhållandevis sällsynt i psalmböckerna under 1600-talets senare hälft och har av mig blott återfunnits i Meurers "En liten psalmbook" 1650, Meurers psalmbok 1659 (?), (Jfr NTBB 1917, s. 206 f.), Meurers "Een lijten psalmbook" 1663 och Keyser psalmbok 1682. Det är ju mer än märkligt, att Keyser, som gav ut så många olika slags psalmböcker, icke synes ha placerat denna psalm i någon psalmbok mellan 1648 och 1682.

Psalmen "Herre Jesu Christ min högsta tröst" upptages av Keyser 1648. Psalmen förekommer ett dussintal gånger, innan den ändrar ingress och kommer att bli mera känd som "O Jesu Christ, min högs-

ta tröst". Som sådan möta vi den första gången i den redan tidigare omnämnda "En fullkombligh psalmbook", tryckt av Keyser 1682, med tvillingnamnet "Then swänksa psalm-boken". Jfr vad som ovan sagts om Kegelius-trycket hos Keyser. Från denna psalmbok går den vidare till swedbergska psalmboken med nr 296 och till rikspsalmboken med nr 255.

Till det för uppsalatradicjonen främmande psalmmaterialet hör den mycket vanliga "Min högsta skatt, o Jesu kiär, Tu kiälla rik af nåde", som efter att ha förekommit i en mängd psalmböcker och andaktsböcker återfinns i 1694 års psalmbok som nr 292 och i 1695 som nr 252. Som enda exempel kan erinras om två landsortstryck nämligen "Thenna nyia psalmbook", tryckt av Daniel Kämpe 1670 i Linköping och "En wandringzstaaff eller lijten psalm- och bönebook", tryckt av Boëtius Hagen i Västerås 1679. (Jfr David Lindquist, Studier i den svenska andaktslitteraturen under stormaktstidevarvet, Lund 1939, s. 132 ff.)

En annan mycket vanlig 1600-talspsalm, som Keyser inför, är "När wij i högsta nöden stå". Den har sin givna plats i otaliga psalmböcker och saknas inte heller i flera kända och lästa andaktsböcker. Den överlevde den stora räkenskapsdagen och finns i swedbergska psalmboken som nr 364 och som nr 307 i 1695 års rikspsalmbok.

Kanske icke fullt så populär var "När tigh går hungers nödh", som dock kan beläggas i åtskilliga psalmböcker av betydelse. Även den räddas över i den swedbergska psalmboken som nr 375 och därifrån kommer den till karolinska psalmboken som nr 318.

Mycket ofta förekommande är också "Nu låt oss Gudh vår Herra". Minst över 50 gånger har den tagits med i olika slags psalmböcker från Stockholm, Göteborg, Åbo och Strängnäs, innan den kom till swedbergiska psalmboken som nr 402 och som nr 342 i 1695 års rikspsalmbok.

Te Deum "O Gudh wij lofwe tigh" finns hos Keyser i två versioner, under det att uppsalapsalmboken blott har en möjlighet.

Det är av intresse att lägga märke till att Keyser har tagit med "Siung min tunga", som sedan blev "Vp min tunga" i 1694 och 1695 års psalmböcker med nr 187 respektive 157. Den har sin plats i många psalmböcker av de mest skilda slag.

En livskraftig psalm är även "Tw ting Herre bedz iagh aff tig", som något förändrad återfinns i 1694 års psalmbok som nr 355 och i 1695 som nr 298. Man kan säga, att den i stort sett har samma "spridningsområde" som de flesta av här

nämnda psalmer. Den kommer med i Meurers tvenne psalmböcker från 1650 och fortsätter i Keyzers många olika psalmboksutgåvor, i Åbopsalmboken, i psalmböcker från Göteborg och i åtskilliga andra psalmböcker.

Slutligen kan den mycket välkända och ofta citerade "Widh the elfwer i Babylon" omnämnas. Vi känna den helt naturligt bäst från den karolinska psalmboken, där den har nr 102 och dit den kom via den swedbergiska psalmboken som har den som nr 117. Den var mycket spridd och förekom i bortåt ett 60-tal psalmböcker, innan den intog sin hedersplats i den klassiska psalmskatten.

Ett memento för den som får Keyzers psalmbok i sin hand och som ger sig tid att söka efter de gamla psalmerna: två psalmer saknas i registret nämligen "Itt barn är födt i Bethlehem" och "O Gudh hwem skal iag klaga, then sorg". De återfinnas emellertid på sid. 105 och 185.

Bengt Wahlström

Recensioner

Göransson—Stenberg: Psalm och koral i högmässan. Psalmvalslista, Diakonistyrelsens bokförlag. 6 kr.

För den som varje vecka vändas över problemet med psalmvalet till söndagens högmässa är ett nytt psalmvalsförslag alltid välkommet. Man frågar sig om man här kan få nya friska impulser för psalmsångens förnyelse. Ett grundligt omdöme kan naturligtvis aldrig fällas om ett nytt psalmvalsförslag innan det har prövats under något år.

Det som allra först intresserar är självfallet de föreslagna serierna för introitus och gradual. De övriga psalmerna lär aldrig kunna få samma objektiva karaktär som dessa två. Prästen måste kunna få anpassa psalmen efter predikan till dess tema och den som gjort sig möda med att studera några olika predikares grepp på texten förstår snart att anvisningar på denna punkt bli i bästa fall antydningar.

Men givetvis äro introitus och gradual av största betydelse för själva utformningen av gudstjänsten. Introitus ger dagens anslag, gradualen i bästa fall sammanfattningen av dess tema.

Nu är först att konstatera att i det stora hela har man numera tydligen kommit fram till en rätt omfattande konsensus i fråga om dessa båda första psalmer i högmässan. Evangeliebokens förslag, som i hög grad bygger på Lundblad—Peters' arbeten, framför allt den senares av år 1938, har sedan accepterats av Montan Ström i deras "Högmässans psalmer" 1942 och har upptagits av Göransson—Stenberg. I regel är uppfattningen överensstämmande inte bara för högtidsdagarna utan ofta eljest. Undantag ges. Dit hör, märkeligt nog, långfredagen. Evangelieboken upptar som introitus ps. 98: 1, 2, liksom Peters; Montan—Ström har alternativt 75: 3, 4 eller 86: 1 eftersom 98 är alltför okänd. Göransson—Stenberg underkänner 98 såsom närmast omöjlig i denna funktion och föreslår i stället 95: 1. Det senare förslaget har otvivel-

aktigt sina fördelar i synnerhet som G—S. eljest icke brukar melodien till 95 som introitus anorstädes och därmed får långfredagen sin egen ingångsmelodi, vilket är eftersträfvansvärt.

Som gradual föreslås genomgående ps. 92. På denna punkt må det vara tillåtet att sätta ett frågetecken på grund av psalmens bombastiska språk (läs v. 5). Men melodien bör bevaras, eftersom den är unik i psalmboken. Jag tillåter mig därför att placera 92: 1 som introitus och får därmed en karaktäristisk melodi till ingång. Som gradual placeras 89.

På pingstdagen ha de flesta liksom evangelieboken ps. 129: 1, utom Peters som föreslår 164: 1. Den senare framhäver pingsten såsom kyrkans grundläggningsdag i alltför hög grad, med undanskjutande av andens utgjutande. Där emot ter sig melodien till 129 alltför svag för den tredje av våra stora högtider. Mitt eget motförslag är 134: 1, men den bör sjungas friskt och med en ljus ledsagning. Tyvärr försvinner de stora pingstpsalmerna alltmera.

Det är nu här inte möjligt att göra en fullständig genomgång av kyrkoårets olika söndagar och helgdagar. Jag hoppas att det skall bli mig möjligt att fullfölja en sådan granskning bl. a. också ur synpunkten att var sön- och helgdag till introitus bör äga sin egen karaktäriserande melodi, så långt detta är möjligt.

På en punkt vill jag ytterligare framställa ett önskemål, som under de senare åren alltmera kommit att stå i förgrunden för mig. Det gäller slutpsalmen. Det har ofta och med rätta klagats över att det är så litet lovsånger i mässan. Detta är orimligt och även om lovsångerna i psalmboken icke intar en framträdande plats och framför allt äro för få, finnas de där dock ofta med festliga melodier. Den nu framlagda psalmvalslistan lider, liksom sina föregångare av felet att ha givit alltför litet rum åt lovsången. Ingen högmässa borde dock få firas utan att någon av psalmerna ger uttryck för församlingens tacksamhet. Och den mest tjänliga platsen är slutpsalmen. En lista av lov-

sånger för kyrkoårets mässor vore värdefull.

Detta omnämmande är icke en fullständig värdering av denna psalmvalslista. Mycket vore att säga, icke minst om dess förord. Endast ett citat må anföras, under mycket livligt instämmande. Där läses: "En spänd och överstark sång medför med nödvändighet ett långsamt tempo. Det är intet eftersträvanvärt ideal, att psalmsången skall vara överljudd och pressad." Denna riktlinje för psalmsången önskas framgång.

Till sist måste dock läggas en principiell fråga, som är av betydelse. Det synes av i samband med prästmöten begärda uppgifter framgå, som om det antal psalmer, som brukas i gudstjänsten avsevärt minskas. Nu kan den frågan göras: Kan detta sättas i samband med ett ymnigt och okritiskt bruk av psalmvalslistor? Håller dessa lofvärda företag på att reducera de levande psalmerna? En undersökning kan förvisso fastställa detta. I så fall måste man förse psalmvalslistorna överhuvudtaget med en varning för att låta dem bli ett hyende under lättjans last.

A. Adell

Helge Fæhn: Ritualspørsmålet i Norge 1785—1813. En liturgisk og kirkehistorisk undersøkelse med særlig henblikk på geistlighetens stilling til tidens reformplaner. Oslo 1956. Forlaget Land og Kirke. 311 s.

Doktor Helge Fæhn har vid Oslo universitet ventilerat en omfattande undersökning av den liturgiska diskussion, som uppstod i Norge vid slutet av 1700- och början av 1800-talet. Undersökningen är utomordentligt grundlig, med massor av nytt arkivmaterial, som framdragits från arkiv i Norge och Danmark. Den är förebildligt klart skriven och översiktlig och läsbar trots det väldiga material, som sammanbragts.

Det är av stort intresse att ta del av den diskussion som fördes i Norge och vars utgångspunkt utgjordes av Bastholms Försök till förbättrad plan i den utvärtes gudstjänsten av år 1785. Saken är av intresse på vår sida av Kölen eftersom vi vid samma tid hade en liknande diskussion på gång, också den i hög grad beroende av Bastholm, såsom Dick Helander påvisat i sin digra avhandling om Den liturgiska utvecklingen i Sverige under 1800-talet (1934). Men medan diskussionerna här ledde till resultat genom tillkomsten av 1811 års kyrkohand-

bok, så rann den norska diskussionen ut i sanden, utan att avsätta egentliga resultat. Det gör visserligen Fæhns avhandling inte mindre intressant. Den ger framför allt mycket ingående besked om olika strömningar och riktningar i den norska kyrkan och inte minst värdefulla är de tidstypiska förslag, som framkommo men inte blevo realiserade, t. ex. biskop Johan Nordal Bruns förslag att avskaffa biskopsordinationen, eller tanken att textvalet skulle överlätas åt den enskilde prästen. Det senare förslaget realiserades i viss utsträckning i det att dispens gavs åt vissa präster härtill.

Dessa brytningar på det liturgiska området vid denna tid har författaren satt in i deras kyrkohistoriska sammanhang.

A. Adell

Willi Apel: Gregorian chant. Indiana University Press 1958. 529 s. 15 \$.

Dr Apel, tysk till börden, tidigare knuten till Harvard numera till Indiana universitet, är författare till en mycket omfattande och mycket stimulerande översiktsframställning av den gregorianska sången. Med stöd av de senaste forskningarna och egna undersökningar ger han en bild av hela den långa historien om denna kyrkans speciella sång. Denna bild bindes samman med skildringar av liturgiens struktur, texterna, notationen, rytm, tonalitet. Stilistiska analyser göras såväl av de liturgiska recitativerna och av de fria formerna. Illustrationer och notexempel belysa texten.

Ett par värdefulla studier om den ambrosianska och den gamla romanska sången avsluta framställningen.

A. A.

Fritiof Dahlby: Helgondag. 224 s. 16: —. Diakonistyrelsens bokförlag, 1958.

Den svenska kyrkan har alltsedan medeltiden en ganska rik skatt av bilder och målningar i kyrkorna, som talade om heliga män och kvinnor. Bibeln och den kristna kyrkans historia fick liv i altarskåp och bildsviter på väggar och i valv. Vår tid har på nytt fått upp ögonen för dessa konstskatters värde, närmast ur konsthistorisk synpunkt. Frithiof Dahlby har givit ut en bok om helgonen och placerat dem efter

deras plats i den kristna kalendern. Han kan och vill hos läsaren öppna ögonen för det religiösa värdet i dessa kyrkornas bilder. Ur de gamla legenderna återger han vad som fordom berättades om helgonen, om deras liv och om deras död.

Det är en god bok att föra med sig när man kommer till kyrkan och vill lära känna något om dessa fromma män och kvinnor som avbildas. För att underlätta identifieringen har förf. angivit det attribut, som i regel bäres av helgonet.

En vacker serie av bilder från svenska kyrkor pryder boken och ett register över helgonens namn avslutar den. Ett önskemål kunde man framföra till nästa upplaga, nämligen ett register på de olika attributen.

A. A.

Die Musik in Geschichte und Gegenwart. Allgemeine Enzyklopädie der Musik, herausgegeben von Friedrich Blume. Bärenreiter-Verlag, Kassel-Basel-London-New York 1958. Band 7 JENSEN-KYRIE.

Ett uppslagsverk är inte något man sätter sig att läsa rätt igenom. Det skall erbjuda hjälp när man behöver den. Detta hindrar emellertid inte, att åtskilliga av 7:de bandets artiklar väcker nyfikenhet. Här möter man t. ex. det första försöket att ge en sammanfattande framställning av jesuiternas musikliv. Av det tämligen stora antalet omfattande och viktiga artiklar kan bland de mest lockande nämnas Kammermusik, Kanon, Kantate, Klassik (Blume), Klaviermusik, Komposition m. fl. Stäbleins utförliga artikel om Kyrie meddelar forskningens senaste resultat på detta område.

Efter drygt sju års bruk av MGG har annälaren funnit, att verket redan i sitt nuvarande ännu ofullbordade skick blivit en alltmer värdefull följeslagare, både i det praktiskt-kyrkomusikaliska arbetet och i det egna studiearbetet. MGG är faktiskt något av ett "universitet i huset".

GZ

Svenskt körarbete 1958

Den svenska kyrkosångsrörelsen kan alltfört sägas segla i medvind. Nya körer ser dagens ljus, barnkörer växer upp som svampar ur marken. En och annan ungdomskör sticker blygt upp huvudet. Och alla dessa körer arbetar målmedvetet på att allt mer göra sig skickade att fylla sin höga uppgift. Denna är visserligen ganska diffust konstruerad. Men även i detta avseende finns krafter verksamma, som arbetar på att åt kyrkokörerna ge bestämda liturgiska uppgifter. Den tid bör vara förbi, då kyrkokörens uppgift enbart var att "utsmycka" gudstjänsten med en eller annan hymn.

Även om kyrkokörer fortfarande bildas, måste väl konstateras, att takten märkbart avtagit. Detta är för övrigt ganska naturligt. Genom 1950 års kyrkomusikerstadga blev det åläggande för kyrkomusikerna att öva och leda kyrkokör. Och gör inte kyrkomusikern detta, straffas han med minskat veckotimtal med ty åtföljande minskad lön. Helt naturligt har därför 1950-talet fått se många nya kyrkokörer bildas. Där de nu saknas beror detta i vanligaste fall på att kyrkomusikern hör till en äldre årgång och inte vill eller orkar öva och leda kyrkokör utan tar löne minsningen. Det bör dock icke förtigas att det finns landsdelar, där även den ivrigaste körledare förgäves söker bilda kyrkokör. Befolkningsunderlaget är så litet och ungdomen dras till städerna.

Dess viktigare är att den ungdom som blir kvar fostras till att bli kyrkligt och kyrkosångsmässigt intresserade. Det är här en av barnkörens uppgifter tydligt framstår. Söndagsskolan samlar barnen i deras yngsta år. Barnen finns kanske kvar till tioårsåldern, men sedan blir det allt svårare att hålla dem kvar. Skall då kontakten med kyrkan avbrytas till konfirmationsåldern? I somliga församlingar försöker man med scouting, och det är säkert en god sak, särskilt när det gäller pojkar. Men en minst

lika bra väg att gå är bildandet av en kyrklig barnkör, där både pojkar och flickor kan vara med. Det ligger i sakens natur, att det endast är de sångbegåvade, som kan omhändertagas på detta sätt. Det ena goda förskjutet alltså ej det andra. Genom medlemskapet i den kyrkliga barnkören får barnen "kyrkvana". De får också en icke liten musikalisk utbildning som utgör ett värdefullt komplement till skolans undervisning i musik.

Medlemskapet i barnkören varar i regel till konfirmationsåldern. Även här synes en fortsatt musikalisk fostran vara möjlig. Kyrkomusikerns skyldighet att vissa timmar undervisa konfirmanderna i "psalmsång" (ett ord som i sig innesluter liturgisk sång) kan och bör utnyttjas minst sagt hundraprocentigt, kanske avsevärt mera. Här brister det emellertid ganska mycket och på många håll. Man får ibland den känslan, att konfirmationsprästen känner vissa farhågor inför att utelämna konfirmanderna i kyrkomusikerns händer. Det borde tvärtom härvidlag vara ett förtroendefullt samarbete. Så kunde av konfirmanderna bildas den ungdomskör, som på ett naturligt sätt överbryggade klyftan mellan barnkör och kyrkokör i betydelsen de vuxnas kör. Här är ett rikt fält att arbeta på, och även om vissa fåror plöjts är största delen av fältet obrukat.

Kunde man så nå fram till det, som vissa krafter börjat arbeta på, mer eller mindre målmedvetet, och målet mer eller mindre klart utformat, nämligen kyrkokören (ordet här taget i vidaste bemärkelse: barnkör, ungdomskör, damkör, manskör, blandad kör) liturgiskt medverkande i gudstjänsten, skulle troligen småningom växa fram ett allt större intresse för och allt större hängivenhet för gudstjänsten.

De kyrkosångshögtider, som anordnas i de olika stiftet, de rikskyrkosångshögtider (där KSV står som medanordnare) bör peka fram

mot detta. Så har under det gångna året skett (exempel Årkestiftets kyrkosångsförbund i Uppsala) och planläggningen av 1959 års rikskyrkosångshögtid visar hän mot detsamma. Här kanske visas på en uppgift för KSV att medverka till och skapa möjligheter för körens rikare liturgiska uppgifter.

Förarbetena till de stora rikskyrkosångshögtiderna är i full gång. De bli förlagda till Sundsvall och Hälsingborg. Romanminnet firades på många håll under 1958. 1959 blir ett Purcell- och Händelår. Att man firar de gamla mästar-

nas minne genom att utföra verk av dem medför inte att den nuvarande generationen tonsättare i vårt eget land ställs åt sidan. Man kan snarare tala om allt större förståelse för deras alster, som flitigt sjungas i många kyrkor.

Denna rapport är avsiktligt icke gjord till ett uppräknande av vad som skett under 1958 på körens område. Den har snarare velat framhålla synpunkter och förhållanden, som kan bli av betydelse för framtiden.

Sten L. Carlsson

Kyrklig skrud och prydnad

De svenska kyrkoförsamlingarnas intresse för sina kyrkorum och deras prydnad är alltså ett av tidens glädjämnen. Att redogöra för nyan-skaffning av liturgiska textilier eller kyrkliga konstföremål under ett år skulle också bli ett alltför omfattande företag. Såväl genom dagspressen som de kyrkliga publikationerna får man en bild av vad som sker på området. I de olika stiftens ha också flera kyrkor restaurerats eller reoverats. Trots den livliga verksamhet, som under snart ett halvsekel utvecklats på detta område, sedan nyare och bättre metoder började tillämpas än tidigare, gör man alltså värdefulla konstarkeologiska upptäckter, och genom nya fynd under senare år har det kända beståndet av kalkmåleri från medeltiden och 1500-talet utökats. Såsom framhölls i föregående års översikt, tilldrager sig restaureringen av våra domkyrkor ett alldeles särskilt intresse. Vi uppleva härvidlag en epok, som icke haft sin motsvarighet sedan 80- och 90-talen, dock att vi emotse helt andra resultat än av det senare 1800-talets restaureringar. Vid domkyrkorna i Lund, Västerås och Växjö pågår arbeten, medan Uppsala domkyrkas restaurering alltså befinner sig på debattstadiet. Under det gångna året ha Riksantikvarieämbetet och Byggnadsstyrelsen stannat i olika beslut och framlagt var sitt förslag, varvid Riksantikvarien pläderar för en restaurering med ett visst hänsynstagande till byggnadens nuvarande exteriör, medan Byggnadsstyrelsen hävdar en princip, som kunde karakteriseras såsom mer arkitektonisk. Debatten om principerna och kyrkans framtida utseende kommer sannolikt att fortsätta som hittills, medan katedralen förblir i sitt förnedringstillstånd.

De mest angelägna problemen på den aktuella kyrkokonstens område gälla dock varken kyrkorummens återställande i värdigt skick eller deras utsmyckning och inredning utan själva kyrkoarkitekturen. Städernas och tätorternas

väldiga expansion har helt enkelt tvingat oss in i ett nytt kyrkobyggnadsskede. Under året har en så gott som helt ny församlingskyrka fullbordats i Stockholms innerstadsområde. Det är S:t Görans kyrka, som så radikalt ombyggs och utvidgats, att det är fråga om en helt ny byggnad. I och för sig är detta något högst märkligt, då det eljest är de nya, vidsträckta ytterområdena, som komma i fråga och där man bokstavligen ropar efter nya kyrkor. Nybyggnaden av S:t Görans kyrka hör dock på sitt sätt med i detta sammanhang. När den för omkring femtio år sedan uppfördes, utgjorde den, vad vi nu skulle kalla en småkyrka, i ett av Stockholms dåvarande ytterområden på Kungsholmen. Ehuru S:t Görans pastorat bildades redan 1925, har den växande storförsamlingen icke förrän 1958 fått en församlingskyrka, som kan anses svara mot skäligen krav. Samtidigt pågår arbetet med att uppföra församlingskyrkor i de nybildade Söderförsamlingarna. Vid de omfattande byggnadsföretag, som under året igångsatts i Söderort har hänsyn vid planeringen tagits icke endast till själva gudstjänstens krav utan även till församlingsarbetet i dess helhet. Vad man här kommer att skapa, blir hela kyrkoförsamlingscentra mitt i den moderna bostadsbebyggelsen. Även i Essinge församling pågår ett omfattande bygge, som blir färdigt att taga i bruk och inviga under förra delen av 1959. I Göteborg har Härlanda församling fått sin nya församlingskyrka fullbordad. Den invigdes på första söndagen i Advent. Historiskt sett har detta kyrkobygge sitt särskilda intresse. För fyrahundra-trettio år sedan revs Härlanda medeltidskyrka av samma skäl som S:ta Clara klosterkyrka och S:t Jakobs kapell på Norrmalm. Den ansågs av fortifikatoriska orsaker farlig för den av Gustav Vasa gynnade stadsanläggningen ett stycke längre ned vid Göta älv. När Härlanda nya kyrka, som uppförts intill medeltidskyrkans

ruin, nu står färdig, reser den sig mitt i en folkrik församling, som vuxit upp på markerna utanför 1500-talets stadsanläggning och utgör ett ytterområde till den nutida storstaden vid älvmynningen.

Det är dock påfallande, att huvudintresset i dagens debatt om kyrkobyggandet är knutet till småkyrkoproblemet. Från flera håll i riket inrapporteras, att nya småkyrkor eller stadsdelskyrkor ha uppförts. Man bör också lägga märke till att diskussionen i ämnet numera icke rör sig endast på det kyrkoarkitektoniska eller rent församlingsorganisatoriska planet. Småkyrkoproblemet har blivit ett teologiskt problem. Det lilla kyrkorummet med dess personliga gudstjänst- och församlingsgemenskap som kärncellen i ett uppsökande och alltmer vidgat församlingsarbete har blivit något av ett trosföremål för dem som omfatta småkyrkotanken. Två företeelser på småkyrkofronten under året böra uppmärksammas. Den ena är att Sällskapet för kyrklig själavård har erhållit en halvtidsanställd sekreterare med egen expeditjonslokal i Stockholm. Den andra är Nordiska småkyrkokonferensen i Göteborg, där småkyrkorörelsens problem blev belyst ur olika synpunkter av talare från de nordiska länderna och sedan behandlades i mindre arbetsgrupper. En utställning av modeller och fotografier från de nordiska länderna och Tyskland gav en bild — på gott och ont — av vad som utträttats och inom närmaste tiden kommer att utträttas på området. En lokal motsvarighet för Stockholmsområdet var den uppmärksammade utställningen *Kyrkan bygger*. Vid en konferens i Sigtuna har kyrkoarkitekturen återigen diskuterats, närmast med hänsyn till kyrkorummets ljusproblem. I programmet för småkyrkokonferensen i Göteborg ingick också studiebesök i Björkekärr och Kortedala, där deltagarna fingo en bild av småkyrkoarbetet i funktion och församlingsarbetets gestaltning

kring en stadsdelskyrka i en storstads nybyggda ytterområden. Den lilla kyrkan i Björkekärr gav ett minnesvärt intryck av modern småkyrkoarkitektur, då den är som bäst. Här har arkitekten på ett föredömligt sätt levt sig in i gudstjänstlivets väsen och brukat ett formspråk, som verkligen befrämjar andakten och därför är i ordets egentliga mening funktionellt.

Det är denna idé om en funktionalism i ordets ursprungliga mening, som måste hävdas av kyrkan, då det gäller nya kyrkorum. Alltmer börjar det stå klart, att den profana arkitekturens formspråk svårligen kan anpassas till den funktion, som måste ligga till grund för varje skapande på kyrkoarkitekturens område. I själva denna funktion inneslutes ett så uppenbart moment av tradition, att man icke kan bortse därifrån, om kyrkorummet i alla avseenden skall kunna motsvara de krav man har rätt att ställa på detta. Kyrkorummet får icke bli ett monument över arkitektens experimentlust, utan dess gestaltning bör vara sådan, att den ödmjukt ställer sig i tjänst hos en liturgisk idé och även tillgodoser, vad vi kunde kalla rummets andaktsfunktion. I detta hänseende gäller det, att vi äro självständiga gentemot vissa strömningar på Kontinenten och i Amerika, vilka icke lämpa sig för svenska kyrkobyggen och heller icke svara mot de krav, det karakteristiskt svensk-lutherska gudstjänstlivet ställer. Även om vi efter vissa tecken att döma våga se fram mot en kyrkoarkitektur av större måttfullhet i de arkitektoniska uttrycksformerna, än vad som några årtionden har varit modernt, stå vi här inför ett problem, som alltjämt kräver en grundlig genomarbetning och som förutsätter insiktsfullhet och säkert omdöme icke endast hos arkitekterna utan även hos de kyrkliga uppdragsgivarna.

Ragnar Stenberg

Kyrkosångens vänner

K. S. V:s centralkommitté har hållit årssammanträde i Stockholm den 8 januari 1959 under Biskop em. G. Auléns ordförandeskap.

Bland beslut må nämnas, att de kretsar, som ställt sig oförstående för uppmaningen att höja årsavgiften till centralkommittén borde taga denna angelägna sak till förnyat övervägande. Uppmaningen har villfarits av kretsarna i Lund, Växjö och Strängnäs,

att i den av K. S. F. föreslagna utvidgade samarbetskommittén insätta tre representanter, att utverka en K. S. V:s orgeldag under Kyrkosångshögtiden i Hälsingborg,

att överlämna åt samarbetskommittén att utforma någon gemensam högtid i samband med K. S. F:s och K. S. V:s nästa årssammanträden, att låta sig representeras i Ceciliastiftelsen av herrar ordf., Weman, Åberg och W. Ahlén,

att bevilja Geijerskolan ett anslag på 200 kr, att omvälja den sittande styrelsen, bestående av herrar Aulén, ordf., Nygren, v. ordf., Grefberg, sekr., Karl G. Gustafsson, kassör, Åberg, bibliotekarie samt H. Weman och W. Ahlén.

Stockholm 8 januari 1959.

Gabriel Grefberg
sekr.

K. S. V:s centralkommittés räkenskaper för år 1958 upptaga i sammandrag följande poster:

Inkomster

Behållning vid årets början	1 136: 75
Årsavgifter	1 325: 00
Belopp överfört från Lotterimedelskassan vid kontots upphörande	21: 20
Netto av psalmlistans försäljning	5: 00
Bankränta under året	7: 57
Kassörens fordran	121: 15
	<hr/>
	2 616: 67

Utgifter

Sekreterarearvode	100: 00
Anslag till tidskr. Sv. Gudstjänstliv	250: 00
Anslag till Geijerskolan	200: 00
Sammanträden, porton m. m.	540: 95
Behållning till år 1959	1 525: 72
	<hr/>
	2 616: 67

Gökhem den 31 dec. 1958.

Karl G. Gustafsson
kassaförvaltare

Skara stiftskrets av K. S. V. årsberättelse 1958

Arsmöte hölls i Skara den 17 febr. Räkenskaperna för 1957, som balanserade på kronor 25 912: 97 och utvisade en behållning på kronor 22 551: 92, blevo på revisorernas tillstyrkan godkända. I kollektur hade influtit kronor 7 367: 75. I resekostnader och till noter m. m. hade utbetalats kronor 3 361: 05.

Under året ha liksom under föregående år hållits sänggudstjänster i olika delar av de olika kretsarna. — Den viktigaste händelsen var 70-årsjubileet, som hölls i Skara den 9 nov., då över 100-talet sångare kommit samman.

Efter musikgudstjänsten hölls tesamkväm i Församlingshemmet för sångare och inbjudna. Ordföranden prosten Samuel Melin hälsade välkommen och vände sig särskilt till biskoparna Nygren och Danell. Han gav därefter en historik över K. S. V:s 70-åriga verksamhet. Biskop Sven Danell framförde Västergötlands Körförbunds hyllning i ett spirituellt tal och överlämnade blommor till ordföranden. Biskopen avslutade med bibelläsning och bön, och sist sjöngs en psalm.

Den nuvarande styrelsen utgöres av följande: Prosten Samuel Melin, ordf., kyrkoh. G. Nordquist, v. ordf., kyrkoh. E. H. Cederbom, sekr.

och l:e dir., komminister C. Th. Ekelöf, kassa-förvaltare, kyrkoh. Hen. Andersson och Fru Anna Fredin samt dirigenterna B. Fridén, A. Lundin och musikdir. Bo Nilsson.

Gullspång den 2 januari 1959.

Erik H. Cederbom
sekr.

Lunds stiftskrets

Arbetsåret 1958 för K. S. V. i Lunds stift inled- des s. a. s. med invigningen av stiftsgårdens i Båstad kapell och därmed även dess orgel, till vilken K. S. V. lämnat ett avsevärt bidrag.

En röstvårdskurs för präster inom stiftet måste tyvärr inställas på grund av intet intresse för en sådan. Dessbättre var så ingalunda för- hållandet med den sedvanliga koralveckan, vil- ken även i år samlat omkring 80-talet deltagare från Kiruna i norr till Malmö i söder. Samlings- punkten var som förra året koral- och mäs- musik med föredrag, och instruktioner av hrr G. Arnér, G. Aulén, L. Edlund, P. Edwall, H. Göransson, A. Nygren, S. Rosengren, C. E. Ro- senquist, J. Rudin samt B. Astrand.

Dagligen hölls såväl morgon- som aftonan- dakt i det lilla förmåliga kapellet, vilket även fick tjänstgöra som föreläsning- och övningssal varvid den brillianta Nils Hammarbergorgeln var till stor glädje.

Arsmöte hölls i april med domkyrkoorganis- ten Henry Weman som intressant interpret i ämnet Afrikansk ton i kral och kyrka, ljudligt åskådliggjord i utmärkta bandupptagningar. Vid höstmötet i nov. gav teol. dr. Jacob Jacobsson några synpunkter på problemet om försam- lingens deltagande i gudstjänstsången med ut- gång från musiken i synagogan.

Vid uppläggnings- och årets arbeten ha som förut samarbete skett med såväl kyrkomusiker- föreningen, kyrksångsförbundet som bildnings- förbundet.

Malmö i dec. 1958.

N. G. Zettergren
sekr.

Strängnäs stiftskrets

Strängnäs Stifts Kyrksångsförbund, Kyrko- sångens Vänner har under detta arbetsår ägnat sin mesta tid åt K. S. V:s körsektionsuppgifter för spridande av en mera homogen körkultur visavi tonbildning, tonträffning, gehörlära och liturgisk sång. Vid en avgiftsfri sexdagarskurs på Stiftsgården Stjärnholm har dessa ämnen va- rit föremål för en ingående instruktion. Vid samma kurs behandlades högmässans historiska utveckling i två instruktiva föredrag, liksom även det musikhistoriska skeendet under 2 000 år. För de i kursen deltagande organisterna ha- de det liturgiska orgelspelet ett stort utrymme på programmet.

Förbundsstyrelsen har planlagt en utvidgad verksamhet bland barn- och ungdomskörerna, ävensom en diskussionsdag för organister och präster omkring ämnet förrättningsmusik. För- sök till en allmän uppräckning av förrättnings- musiken anser vi vara av vital betydelse på grund av dåligt, tyvärr idealbildande, föredöme som visas från många håll.

Vid nästa års ombudsmöte kommer den gre- gorianska sången och psalmvespern att bli före- mål för behandling.

Strängnäs den 30 dec. 1958.

Harry Carlsson
sekr.

Stockholms stiftskrets

På senare år har det blivit så att föreningen mötts en gång om året till en utfärd, då delta- garna beretts tillfälle att studera både kyrkor och orglar. Detta år skedde denna utfärd den 11 juni i det allra vackraste vårväder. Me- ningen var, att vi skulle få se några Sörmlands- kyrkor och samtidigt höra deras orglar. Vi hade en känsla av att färdas som genom en trädgård med fruktträdsblom och syrener. En vackrare ram kunde vi aldrig ha önskat för vår resa denna gång. Dess första mål var Södertälje, där kyrkoherde S. Håkansson visade oss den gamla fina kyrkan. Sedan lät kyrkans organist den av Marcussen & Søn byggda mycket förmåliga

kororgeln Ijuda. Ett flertal stämkompositioner kom till användning, där några stycken ur J. S. Bachs Orgelbüchlein spelades.

Tuna medeltidskyrka var nästa sevärdhet på vår färd. Kyrkoherde G. Mimer berättade litet om denna helgedom. Vår ordförande, Waldemar Ahlén, spelade på orgeln, som byggts av Mårtensson i Lund år 1949. En mycket angenäm stund bereddades oss i Tuna prästgård hos kyrkoherde och Fru Mimer, där vi undfågnades med kaffe och dopp.

I den lilla Bergshammars kyrka från 1200-talet finns en orgel av O. Grönlund från år 1957. Vår ordförande spelade på den. Nog fick man intryck av ett fullgott instrument, som dock var väl kraftigt tilltaget för detta lilla kyrkorum.

I Nyköpings S:t Nicolai beundrade vi den egenartade arkitekturen. Kyrkan har sin skönhet i sina ofullkomligheter. Ungefär så uttryckte komminister E. Broberg saken, när han visade oss runt i det märkliga kyrkorummet. Vi fick också bese Nicolais mycket ändamålsenliga församlingslokaler.

Så kom till sist Oxelösund med S:t Botvids kyrka, denna unika helgedom i betong, skapad av arkitekt Rolf Bergh. Säkerligen reagerar människor olika inför detta byggnadsverk, så skilt från konventionell kyrkostil. Men *en* sak är viss: man kommer inte ifrån det starka intrycket inför denna kyrka. Kyrkoherde B. Håkansson och kyrkoadjunkt R. Arvidsson var våra ciceroner i kyrkan. Orgeln är från Kemper i Lübeck, synnerligen välljudande. Tydligt har detta kyrkorum goda akustiska möjligheter. Waldemar Ahlén spelade stycken av Sörensson och Micheelsen. Så fick moderna tonsättare komma till tals i denna extremt moderna helgedom. Effekten av detta möte mellan modern arkitektur och musik var högst märklig och stannar kvar i minnet.

Så var denna mycket innehållsrika färd slut. Vid den gemensamma middagen på Vårdshuset i Nyköping tackade professor Andreas Lindblom å samtligas vägnar för det sätt, på vilket Waldemar Ahlén genomfört denna utfärd. Till sist följde sedvanligt årsmöte. Inga förändringar i kretsens styrelse skedde.

Stockholm den 31 december 1958.

Karl Erik Fridblom
sekr.

Ärkestiftets stiftskrets

Sällskapets styrelse har under året utgjorts av domkyrkoorganisten Henry Weman, Uppsala, ordförande, domkyrkokomministern Öyvind Sjöholm, Uppsala, sekreterare, samt komministern Oscar Solén, Kungsgården, kantorn Harald Wallin, Hälsingtuna, och musikdirektören Per Erik Styf, Uppsala. Kassaförvaltare var intill den 19 mars kantorn Petrus Lindgren, Akerby, och därefter kantorn Hilding Edeby, Vaksala.

Styrelsen har under året haft två sammanträden. Årsmöte hölls i Uppsala den 19 mars.

Sällskapets verksamhet har under året omfattat studiedagar på olika platser i stiftet.

Den 7 januari hölls i Gävle en studiedag omkring högmässan, varvid musikdirektör Per Erik Styf ledde övningar i liturgisk sång och docenten Stig Lindholm föreläste över ämnet "Högmässan — tupplur eller uppvaknande".

Den 12 mars hölls i Hudiksvall en sammankomst, varvid förekom övning i liturgisk sång under ledning av musikdirektör Per Erik Styf samt samtal om gudstjänstspel.

Den 19 mars hölls i Uppsala i samband med årsmötet en livligt besökt studiedag, som inleddes med sjungen sext i domkyrkan. Därefter föreläste direktör Pehr Edwall om "Tidegårdens plats i evangeliskt gudstjänstliv" och domkyrkoorganisten Henry Weman om "Aktuella kyrkomusikaliska problem". På aftonen var ett samtal om koralspel anordnat, vid vilket musikdirektörerna Olle Scherwin och Per Erik Styf inledde. Anslutningen var vid detta tillfälle mycket god. Dagen avslutades med domkyrkans ordinarie musikandakt.

Den 4–5 oktober anordnades i Bjuråker koraldagar i samarbete med SKS i Sundhede. Kursens ämne var "Kyrkovisan i teori och praxis", och ledare var musikdirektör Lars Edlund.

Den 19–23 november hölls i Uppsala liturgiska dagar i samarbete med studentförsamlingen. Varje kväll bjöds ett rikt musikprogram, i några fall kompletterat med en föreläsning. — Sålunda ägnades onsdagens musikandakt i domkyrkan uteslutande åt engelsk kyrkomusik och avslutades med Evensong under medverkan av domkyrkokören och med domkyrkoorganisten Henry Weman som ledare. — Torsdagens afton uppfördes i Helga Trefaldighetskyrkan två mässor för kör och församling av Gelineau och Schroeder. Ledare för kören var musikdirektör Per Erik Styf. Vid detta tillfälle föreläste teol.

lic. Per Janzon om "Den musikalisk-liturgiska utvecklingen i Europa". — Vid fredagens sammankomst upprepade direktor Pehr Edwall sitt föredrag om tidegården, varefter Kyrkliga Frivilligkårens kör utförde svensk vesper. — Vid lördagens ordinarie musikandakt i Trefaldighetskyrkan förekom övning av mässpertierna, varefter den liturgiska veckan avslutades på söndagens afton med nattvardsgudstjänst enligt högtidligare formen i domkyrkan och under medverkan av inte mindre än tre körer.

Uppsala den 31 december 1958.

Sture Rolfhamre
sekr.

Linköpings stiftskrets

Styrelsen har bestått av följande personer: Biskopen, teol. d.r Torsten Ysander, ordf., kyrkoherde Olof Agrell, vice ordf. samt representant i Centralkommittén, kantor Henning Novik, sekr. och kassör, lektor H. Sandahl, musikdirektör Jan-Håkan Åberg samt komminister Bengt Westholm.

Styrelsen har sammanträtt den 10 juni.

Årsmöte hölls den 24 oktober under kyrkoherde Agrells ordförandeskap. I samband härmed höll musikdirektör Åberg föredrag över ämnet "Småkyrkornas orgelproblem" samt demonstrerade det nya Staruppositivet i S:t Larsgården i Linköping.

Under våren 1958 var en studiecirkel i Gregorianik anordnad i Linköping med kyrkoherde Arthur Adell såsom ledare.

I samband med ett studiekonvent för präster har musikdirektör Lars Edlund, Södertälje, hållit en dubbelföreläsning i Linköping över ämnet "Kyrkovisan".

Två musikkurser av musikdirektör Madeleine Ugglar har delvis bekostats av KSV. Dessutom har anslag beviljats till Kyrkomusikaliska kursen i Vårdnäs ungdomsgård, kr. 400: —.

I S. K. S. musikutskott har kretsen representerats av kantor Mats Herlin, Gårdeby.

I kollektmedel har kretsen under året bekommit kronor 2 275: 04. Samtliga inkomster under året utgjorde kronor 2 400: 90 och utgifterna kronor 2 340: 90.

Sturefors den 31 december 1958.

Henning Novik
sekr.

Laurentius Petri Sällskapet

Laurentius Petri Sällskapets styrelse har under arbetsåret 1958–59 utgjorts av kyrkoherden, teol. dr. Arthur Adell, ordf., kyrkoadjunkt Karl Erik Wallin, vice ordf., musikdir., teol. kand. Gudrun Zethelius, sekr., fil. mag. Vivi Andersson, kassaförvaltare, samt domkyrkoorganist Gotthard Arnér.

Adjungerade ledamöter har varit: fru Karin Peters, direktor Pehr Edwall, disponent Sven Håkan Ohlsson, domprosten G. A. Danell, docent Helge Nyman samt dir. cantus Gustav Pettersson.

Styrelsen har under arbetsåret sammanträtt den 9 jan. 1959 i Stockholm och därutöver haft överläggningar per korrespondens.

Sällskapets medlemsantal uppgick den 1 jan. 1959 till 246.

Sällskapets organ, Svenskt Gudstjänstliv, ut-sändes samtidigt med 1959 års urkund, Graduale arosiense.

Ett studiekonvent i gregorianik, det andra i ordningen, hölls på stiftsgården i Undersvik 18–22 aug. 1958 under medverkan av kursledaren, kyrkoherde Adell, mag. art. Finn Viderö samt organisterna Ethan Rosenkilde-Larsen, Birger Eriksson och Eskil Burman.

Sedvanligt sommarkonvent har anordnats i Söderköping 4–9 aug. 1959 under kyrkoherde Adells ledning. Docent Ragnar Holte föreläste om Psaltarens kristna tolkning och prof. Andreas Lindblom om fem av stiftets kyrkor, vilka samtliga besöktes. Som organister medverkade mag.

art. Chr. Vestergaard-Pedersen, och musikdirektörerna A. Hedenström, Gunnar Holm och Sven Dalberg.

Söderköping den 8 aug. 1959.

Sekr.

Vid Laurentius Petri Sällskapets årsmöte i Söderköping den 8 aug. 1959 omvaldes förutvarande styrelsen, nämligen kyrkoherde Arthur Adell, Söderköping, kyrkoadjunkt Karl Erik Wallin, Karlshamn, musikdirektör Gudrun Zethelius, Burträsk, fil. mag. Vivi Andersson, Stockholm, och domkyrkoorganist Gotthard Arnér, Stockholm, samt nyvaldes i styrelsen docent Ragnar Holte, Uppsala. På revisorernas förslag beviljades styrelsen ansvarsfrihet för 1958 års räkenskaper. Medlemsantalet den 1 jan. 1959 utgjorde 246. Av årsredogörelsen framgick, att första häftet av Graduale arosiense utgives i faksimile 1959 och utsändes till medlemmarna jämte sällskapets organ, Svenskt Gudstjänstliv. Studiekonvent hölls i aug. 1958 på stiftsgården i Undersvik och sommarkonvent i Söderköping 4–9 aug. 1959.

Laurentius Petri Sällskapets sommarkonvent i Söderköping 4–9 aug. 1959 hade samlat ett 30-tal deltagare, varibland några danskar. Tidegärdssången under kyrkoherde Adells ledning klingade skönare än någonsin, vilket var tillbörligt, när sällskapet nu för sista gången

gästade tidegårdsförnyelsens främste tillskyndare i hans egen kyrka.

Som en fortsättning på föregående sommarkonvents huvudtema, "Psaltarens fromhet", kom i år docenten Ragnar Holtes föreläsningar över "Psaltarens kristna tolkning". Vad som här sades om Jesu egen och kyrkans kristologiska tolkning av psaltaren och Gamla Testamentet över huvud, måste te sig som outhärligt för var och en som brukar tidegården, inte minst om Psaltaren i tidegården blir utnyttjad i sin helhet.

Utflykter företogs till fem kyrkor i Söderköpings närhet, Skönberga, Skällvik, Örtomta, Askeby och Vårdsberg, vilka med största tänkbara sakkunskap och inlevelse föreläsades av prof. Andreas Lindblom. Dessa besök blev utan tvivel en av höjdpunkterna under konventet. I främsta rummet vill man kanske ändå nämna Söderköpings S:t Laurentius, som genom kyrkoherde Adells presentation och genom sitt rika gudstjänstliv blev en särskilt levande kyrka för deltagarna. Här fick man bl.a. vara med om, att introitusmomentet verkligen fungerade. I mässan på fredagen gjordes nämligen efter skriftermålet en paus, och under det att församlingen på fornkyrkligt vis sjöng introitus responsorialt — med antifonen som refräng efter varje psaltarvers — trädde celebranten och kyrkvårdarna för altaret.

I söndagens fullständiga högmässa predikade kyrkoherde Adell, och som organister de olika dagarna medverkade musikdirektörerna A. Hedeström, Söderköping, Gunnar Holm och Sven Dahlberg, Norrköping, samt organisten, mag. art. Christian Vestergaard-Pedersen, Odense. Vid årsmötet i S:t Laurentius sakristia talade kyrkoherde Adell om "Kyrkoåret i den gregorianska sången."

Tack vare en klok uppläggning av dagsprogrammet gav konventet rika tillfällen till behövlig vila och god samvaro utöver de fyra dagliga tidebönerna, och varje kväll samlades deltagarna i prästgården till samtal över de ämnen, som aktualiserats under dagen.

G. Z.

Laurentius Petri Sällskapets tredje studiekonvent i gregorianik, som hölls den 17–21 augusti på Stiftsgården i Rättvik under ledning av kyrkoherden dr Arthur Adell, Söderköping, hade samlat ett 30-tal deltagare, bland vilka befann sig representanter för våra tre största nordiska systerkyrkor. Till skillnad från de sommarkonvent, som sällskapet i snart 20 år (och även

denna sommar) har anordnat, har studiekonventen sin tyngdpunkt i det vetenskapliga utforskandet av den gregorianska musikens uppbyggnad, varvid denna studeras genetiskt med utgångspunkt i de enklaste och ursprungligaste formerna. Den största forskningsinsatsen har gjorts av dr Adell själv, och från de båda tidigare studiekonventen föreligger ett synnerligen instruktivt och klargörande kompendium, upptagande de enklare och mera bundna formerna av gregorianiken, såsom versikeltoner, recitationstoner för textläsningar och böner, samt psalmodi. Årets konvent inleddes med en koncentrerad repetition av detta kompendium, vilket genomgicks i fyra föreläsningar av resp. kyrkoadjunkt Karl-Erik Wallin, Karlshamn, organist Ethan Rosenkilde-Larsen, Helsingör, musikdirektör Gudrun Zethelius, Burträsk, och fil. kand. Folke Bohlin, Uppsala.

I två föreläsningar presenterade därefter dr Adell nya forskningar beträffande tidegårdens antifonmaterial, varvid särskilt uppvisades, hur det äldsta antifonmaterialet melodiskt nära ansluter sig till respektive psalmtoners initial- och finalisformer. Att sedan framåt i tiden följa förändringarna i fraseringen av en och samma antifonmelodi erbjöd ett fascinerande studium. Även professor Finn Viderö, Köpenhamn, behandlade tidegårdens antifonmaterial och visade därvid särskilt, hur ett jämförande studium av antifoner, i vilka olika text applicerats till en och samma melodi, kan ge oss säkerhet om principerna för textens underläggande under melodien. Från sitt eget arbete på färdigställandet av ett danskt antifonale gav prof. Viderö exempel på denna metods praktiska betydelse när det gäller den gregorianska sångens anpassning till de moderna språken.

I en avslutande föreläsning belyste pastor Lars Hartman de särskilda svårigheter, som möter vid applikation av mässans introitusmelodier till svensk text. Bl. a. uppvisades med konkret exempel från Förklaringsdagens introitus i den svenska mässboken det olyckliga i att en text — i detta fall f. ö. en som saknar hävd — definitivt fastläs, innan man undersökt om det finns någon melodi att sjunga den på. Resultatet har i detta fall blivit en total förvanskning av den traditionella introitusmelodien. Hartman visade, hur man med en annan text kan nå ett musikaliskt vida mer tillfredsställande resultat. Härvid väcktes även frågan, om man vid återgivandet av en bibeltext måste

vara slaviskt bunden av den auktoriserade bi-belöversättningen. I diskussionen fastslogs, att ett fullgott resultat i försöken att skapa svenska introitusantifonier kan uppnås endast genom ett intimt samarbete mellan teologisk, musikalisk och språklig expertis.

Det beslöts, att även nästa års studiekonvent skall behandla antifonerna. Särskild uppmärksamhet skall ägnas introitusantifonerna, då det torde föreligga behov av en utökning av nuvarande svenska introitusbestånd.

R. Holte.

Ekonomisk översikt 1958

Ingående balanskonto

Vinst- och förlustkonto	293: 34	Kassa konto	9: 42
Kapitalkonto	3 000: 00	Postgirokonto	283: 92
		Lager	3 000: 00
	<u>3 293: 34</u>		<u>3 293: 34</u>

Vinst & förlustkonto

Resor	260: 00	Årsavgifter	3 555: 13
Medl.-avg. i SKS	34: 50	Försäljning av Brev. L.	509: 50
Tryck	49: 50	„ „ LCU	65: 00
Stenciler	16: 00	„ „ LCW	42: 50
Porto	159: 75	„ „ Leimont.	53: 10
Gleerups	1 150: 75	„ „ Miss. Lund.	300: 00
S. H. Ohlsson	45: 10	Konventen	192: 50
	<u>1 715: 60</u>		<u>4 717: 73</u>
Utgående balanskonto	3 295: 47	Ingående balanskonto	293: 07
	<u>5 011: 07</u>		<u>5 011: 07</u>

Utgående balanskonto

Kassakonto	2: 40	Cåvor	15 000: 00
Postgirokonto	3 388: 07	Tillgodohavanden (Medl.)	110: 00
Bankkonto	15 015: 00	Kapitalkonto	3 000: 00
Lager	3 000: 00		
	<u>21 405: 47</u>		<u>21 405: 47</u>

3:e

och sista delen nu utkommen

NORDISK TEOLOGISK UPPSLAGSBOK

"När första bandet utkom, kunde en enhällig kritik konstatera, att vår teologiska litteratur berikats med ett verk av högsta klass... Det utomordentligt goda intrycket av detta uppslagsverk förstärkes ytterligare vid genomläsandet av det nyligen utkomna andra bandet... Man har undvikit att sprida ut stoffet i ett stort antal småartiklar och i stället samlat det till större artiklar, till vilka läsaren ledes genom talrika hänvisningsord. Principen har visat sig vara i allo lycklig. Det kunde vara frestande att försöka nämna ett urval av de viktigaste och intressantaste artiklarna, men medvetandet om att orätt i så fall kommer att ske mot så oändligt många andra, avhåller en recensent därifrån. Här skall endast ges uttryck för den tacksamhet, som den teologiskt intresserade allmänheten i hela Norden har anledning att känna inför detta förnämliga verk."

Överbibliotekarie teol. dr Krister Gierow i Sydsvenska Dagbladet

Helt klotbd I-II 73 kr pr bd, III 74 kr

Halfr. bd I-II 83 kr pr bd, III 84 kr

CWK GLEERUP BOKFÖRLAG LUND

Köhler's
KLICHÉER
 ST. NYG.54 • T 10842-16734 • MALMÖ

Ny bibeledition

Bibel med register

över bibliska namn, ord och uttryck

Gleerups förlag har under de senare åren nedlagt mycket arbete för att åstadkomma en ny studiebibelupplaga, värdig i utstyrelse, praktisk i format, hållbar vid flitig användning samt dessutom för att underlätta sökandet efter ett visst bibelord försedd med register. Den nya bibeln föreligger färdig sedan några år.

Den utmärker sig bl. a. genom:

- Vacker och värdig typografi av bokkonstnären *Harry Kumlien*
- Ny, tydlig, lättläst stil
- Format något större än Gleerups bibel nr 2, varigenom bokens tjocklek kunnat avsevärt minskas
- Kraftig och hållbar inbindning
- Ordförklaringar och sakupplysningar, svenska kyrkans predikotexter, kartor till bibliska historien, m. m.
- Luthers företal till Gamla och Nya testamentet, Psaltaren och Pauli brev till romarna
- Nytt, värdefullt *register över bibliska namn, ord och uttryck*, utarbetat av docenten, teol. och fil. dr *Gösta Rignell*.

Bibeln nr 3

(helt ny utgåva med register)

Beställ-
nings-
beteckn.

Sidans format 135×195 mm. Tryckyta 115×177 mm.

- A. Styvt svart, rött *eller* blått klotband, pressning, sprängt snitt.
- B. Styvt svart klotband, pressning, rött snitt.
- C. Mjukt svart klotband, rött snitt *eller* mjukt rött *eller* blått klotband, vitt snitt.
- D. Mjukt svart klotband, skimmersnitt.
- E. Mjukt svart skinnband, skimmersnitt.
- H. Mjukt rött chagrinband, skimmersnitt.

Prislista sändes gratis på begäran.

CWK GLEERUP, LUND